

CE

**Oplossingen voor
milieu, economie
en technologie**

Oude Delft 180

2611 HH Delft

tel: 015 2 150 150

fax: 015 2 150 151

e-mail: ce@ce.nl

website: www.ce.nl

Besloten Vennootschap

KvK 27251086

Bollenteelt in beschouwing

Stakeholderonderzoek bollenteelt

Rapport

Delft, augustus 2004

Opgesteld door: R.A.A. (Ronald) Schillemans
I. (Ingeborg) de Keizer
F.J. (Frans) Rooijers

Colofon

Bibliotheekgegevens rapport:

R.A.A. (Ronald) Schillemans, I. (Ingeborg) de Keizer, F.J. (Frans) Rooijers,
Bollenteelt in beschouwing
Stakeholder onderzoek bollenteelt
Delft, CE, 2004

Bloembollenteelt / Kwekerijen / Water / Milieu / Provincies / Onderzoek / Innova-
tie / Gezondheid / Handhaving / Toerisme / Belangengroepen / Inventarisatie /
Inrichtingsplannen / Milieubeleidsplannen

Publicatienummer: 04.3735.20

Dit rapport is verkrijgbaar bij:
Stuurgroep Technology Assessment
T.a.v. Carin Rougoor
p.a. CLM
Postbus 62
4100 AB Culemborg
tel: 0345-470700
internet: www.minlnv.nl/thema/kennis/ta
ISBN: 90-5634-191-x

Opdrachtgever: Stuurgroep Technology Assessment, Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit
Meer informatie over de studie is te verkrijgen bij de projectleider Ronald Schil-
lemans.

© copyright, CE, Delft

CE /

Oplossingen voor milieu, economie en technologie

CE is een onafhankelijk onderzoeks- en adviesbureau, gespecialiseerd in het ontwikkelen van structurele en innovatieve oplossingen van milieuvraagstukken. Kenmerken van CE-oplossingen zijn: beleidsmatig haalbaar, technisch onderbouwd, economisch verstandig maar ook maatschappelijk rechtvaardig.

CE-Transform

Visies voor duurzame verandering

CE-Transform, een business unit van CE, adviseert en begeleidt bedrijven en overheden bij veranderingen gericht op duurzame ontwikkeling.

De meest actuele informatie van CE is te vinden op de website: www.ce.nl

Dit rapport is gedrukt op 100% kringlooppapier

Voorwoord

De Nederlandse bollenteelt is al eeuwenlang een economisch succesverhaal. De laatste decennia is dat succes gepaard gegaan met een uitzonderlijk intensief gebruik van bestrijdingsmiddelen en een navenante milieudruk. Ook het gebruik van meststoffen zorgt voor een aanmerkelijke druk op het milieu. De bollensector heeft tal van programma's en projecten uitgevoerd om de milieudruk te verminderen. Dat heeft wel resultaat gehad, maar het gebruik van bestrijdingsmiddelen is nog altijd zeer intensief. Binnen de Stuurgroep Technology Assessment - een onafhankelijk advieslichaam van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit - heeft dit de vraag opgeroepen wat nodig is voor een transitie van de bollenteelt naar een duurzamere sector.

Om deze vraag te beantwoorden heeft de Stuurgroep als eerste stap opdracht gegeven voor een verkennend onderzoek naar de visies van *stakeholders* op de bollenteelt en de toekomst van de sector. Het rapport dat voor u ligt is het resultaat van dit project. Het onderzoek is uitgevoerd door Ronald Schillemans, Ingeborg de Keizer en Frans Rooijers van bureau CE. Vanuit de stuurgroep hebben Leo Jansen en Natasja Oerlemans (als secretaris) en ondergetekende het onderzoek begeleid. Het rapport geeft een verhelderende beschrijving van de knelpunten en kansen die de verschillende stakeholders voor de bollensector zien.

Als vervolg op dit verkennend onderzoek hebben we als stuurgroep opdrachten uitgezet om in essayvorm aan te geven wat mogelijke systeeminnovaties zijn voor de sector om een grote stap voorwaarts te maken op milieugebied. Daarnaast is opdracht gegeven tot een inventariserend onderzoek naar de technische mogelijkheden om de milieu-impact van de sector te verbeteren op korte en lange termijn.

Op basis van het rapport dat voor u ligt en van de genoemde vervolgvactiteiten willen we als stuurgroep een advies aan de Minister van LNV schrijven over de vraag wat nodig is voor een transitie van de bollenteelt naar een duurzame sector.

Culemborg, augustus 2004

Drs. W.J. van der Weijden
Voorzitter Stuurgroep Technology Assessment

Inhoud

Samenvatting	1
1 Aanpak van het onderzoek	3
1.1 Achtergrond en aanpak van het onderzoek	3
1.2 Leeswijzer	4
2 Stakeholder analyse	5
2.1 Overzicht geïnterviewde bedrijven en personen	5
2.2 Bloembollenbedrijf	6
2.3 Water	9
2.4 Milieuorganisaties	10
2.5 Provincies	12
2.6 Onderzoek en innovatie	13
2.7 Gezondheid	15
2.8 Handhaving	16
2.9 Toerisme	17
3 Conclusies en aanbevelingen	19
3.1 Conclusies	19
3.2 Aanbevelingen	21
4 Literatuurlijst	23
A Gespreksverslagen	27
B Taak en samenstelling Stuurgroep Technology Assessment	95

Samenvatting

De bollensector heeft voor Nederland een belangrijke economische betekenis. De sector heeft mondiaal gezien vrijwel een monopolie positie en het bollentoe-risme is een belangrijke bron van inkomsten. Daarnaast heeft de sector belang-rijke milieubelastende kenmerken door zowel het gebruik van bestrijdingsmidde-len als het mineralengebruik. Een oplossing van de milieuproblematiek wordt bemoeilijkt door een groot aantal factoren. De Stuurgroep Technologie Assess-ment, een onafhankelijk adviesorgaan van het Ministerie van LNV, wilde zich daarop een beeld vormen van het toekomstperspectief en de kansen en beper-kingen van de sector.

Na een eerste studie door het CLM [Rougoor] is aan CE gevraagd een inventari-satie te maken van kansen en knelpunten die worden gezien door betrokkenen, een zogenaamde stakeholder analyse. De studie uitgevoerd door CLM vormde de inhoudelijke achtergrond van deze analyse. In een 26-tal gesprekken is ver-volgens geïnventariseerd welke kansen en knelpunten worden gezien voor de bollensector in Nederland. De gesprekken zijn gevoerd met de branche zelf, de watersector, milieuorganisaties, provincies, vertegenwoordigers vanuit onderzoek en innovatie en met betrokkenen bij gezondheid, handhaving en toerisme in de bollensector.

De knelpunten worden door vrijwel alle betrokkenen op milieugebied ervaren. De branche zelf is bovendien enigszins pessimistisch over de economische vooruit-zichten.

Op het gebied van vermindering van bestrijdingsmiddelengebruik, vinden betrok-kenen dat vooruitgang is geboekt, maar nog niet afdoende. De MTR's (Maximaal Toelaatbaar Risiconiveau) voor oppervlaktewater worden nog regelmatig over-schreden. De Europese Kaderrichtlijn Water zal naar verwachting striktere nor-men stellen, maar vooral ook strengere maatregelen eisen. Het knelpunt is niet achterblijvende technologische ontwikkelingen, maar achter-blijvende implementatie. Om dit te versnellen wordt door milieuorganisaties en de watersector een opgevoerde druk vanuit de overheid als noodzakelijk gezien.

De ruime en veelvuldige overschrijding van MTR-normen voor meststoffen wordt als een probleem ervaren dat om een aanzienlijke technologische progressie vraagt. Ook hierbij speelt een grotere noodzaak tot maatregelen in de toekomst vanwege de Kaderrichtlijn Water.

'Gesloten teelt' met hergebruik en zuivering van drainagewater verdient een na-der onderzoek op huidige ontwikkelingen, mogelijkheden en knelpunten. Vooral ook omdat dit breder inzetbaar kan zijn en een aanzienlijk stap voorwaarts zou kunnen betekenen voor zowel de meststoffen als de bestrijdingsmiddelenpro-blematiek.

De milieuconsequenties van 'reizende bollenteelt' op telkens wisselende velden, worden ten dele als positief ingeschat, maar lokaal (Drenthe) ervaart men de 'reizende bollenteelt' als zeer bedreigend.

De uitwerking van een beleid rondom bollenteelt en ruimtelijke ordening vindt per provincie zeer verschillend plaats, vanwege de sterk verschillende problematiek.

1 Aanpak van het onderzoek

1.1 Achtergrond en aanpak van het onderzoek

De bloembollensector in Nederland is een landbouwsector met een aantal zeer specifieke kenmerken. Een van de meest prominente is wel de imago bepalende functie naar het buitenland. Hollandse tulpen zijn bekend over heel de wereld en een uitstapje naar de bollenvelden en De Keukenhof is voor vele toeristen een vast onderdeel van hun bezoek aan Nederland.

De sector heeft mondiaal gezien vrijwel een monopolie positie in handen met een aandeel van 93% in de wereldhandel [Productschap Tuinbouw].

De netto productiewaarde van bloembollen in 2003 bedroeg € 575 miljoen. De export vertegenwoordigde een waarde van € 653 miljoen [Productschap Tuinbouw].

De bollensector heeft behalve economische betekenis ook belangrijke milieubelastende kenmerken door zowel het gebruik van bestrijdingsmiddelen als het mineralengebruik.

Een oplossing van de milieuproblematiek lijkt te worden bemoeilijkt door de volgende factoren:

- bollen worden niet gegeten. Daardoor is er weinig druk vanuit de consument en de markt om orde op zaken te stellen. De milieubeweging geeft om strategische redenen prioriteit aan voedsel. Wel is er druk vanuit de waterwereld, maar die kan of durft geen vuist te maken;
- de sector heeft vrijwel een monopolie en voelt weinig druk om snel met oplossingen te komen;
- de sector is rijk en heeft relatief veel invloed in LTO en in de politiek;
- voor de bestrijdingsmiddelenindustrie is de sector wereldwijd te klein om specifieke middelen te ontwikkelen;
- de oplossing ligt deels in de politieke sfeer. Zo zal de Kaderrichtlijn Water de sector dwingen om actiever te worden.

Vanwege de voornoemde kenmerken en problemen wilde de Stuurgroep Technology Assessment, een onafhankelijk adviesorgaan van het Ministerie van LNV, zich inzicht verschaffen in het toekomstperspectief en de kansen en beperkingen van de bloembollen sector.

Een eerste sterkte/zwakte analyse van de sector is uitgevoerd door het CLM. Het resultaat hiervan is een document met de titel een *Vlugge blik op de bollenteelt in Nederland* [Rougoor]. Daarnaast bestond er behoefte aan een overzicht van meningen over de sector vanuit betrokkenen, een zogenaamde stakeholder analyse. De studie uitgevoerd door CLM vormde de inhoudelijke achtergrond voor de

stakeholder analyse die CE heeft uitgevoerd. Hiertoe zijn 26 stakeholders van de bollensector geïnterviewd.

Centrale vraag in de interviews was hoe de geïnterviewde de perspectieven van de bollensector ziet en waar kansen en knelpunten worden gezien. De vragen werden gespecificeerd naar belangrijke thema's als bestrijdingsmiddelen, meststoffen, toerisme, water, landschap, gezondheid, toerisme en economie. Verbreding over de thema's en verdieping binnen een thema heeft plaatsgevonden naar expertise van de geïnterviewde.

Lopende het onderzoek ontstond er binnen de Klankbordgroep de behoefte aan toetsing van een drietal stellingen, die geschikt leken om geïnterviewden te prikkelen tot duidelijkheid. De stelling geven niet perse de mening van de stuurgroep weer.

De stellingen luiden:

- 1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.
- 2 Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.
- 3 Om het bollentoeisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.

1.2 Leeswijzer

In het hoofdstuk 2 wordt allereerst een overzicht van de geïnterviewde personen en hun werkkringen weergegeven, vervolgens wordt per stakeholder groep een korte beschrijving van de stakeholder gepresenteerd en vervolgens de gedeelde perceptie en visie beschreven.

Tenslotte worden in hoofdstuk 3 kort de conclusies en aanbevelingen gepresenteerd. In de bijlagen zijn de interviews integraal weergegeven, welke door de geïnterviewden na consultatie en eventuele aanpassingen, zijn geautoriseerd als een juiste verslaglegging van het gesprek.

De reacties op de stellingen zijn integraal opgenomen in de interviewverslagen in de bijlage. De uitkomsten zijn verder verwerkt in de visie en perceptie van de stakeholder groep.

2 Stakeholder analyse

2.1 Overzicht geïnterviewde bedrijven en personen

In tabel 1 is weergegeven welke personen zijn geïnterviewd. Het merendeel van de interviews heeft telefonisch plaatsgevonden, enkele contactpersonen zijn bezocht. In het overzicht is bovendien aangegeven welke personen zijn gevraagd naar hun reactie op de tussentijds geformuleerde stellingen.

tabel 1 Geïnterviewde contactpersonen per stakeholder groep

Bollenbedrijf	Contactpersoon
Teler	Dhr. Knijn*
Teler	Dhr. K. (Klaas) Hogervorst*
Teler	Dhr. P. (Pieter) van der Klugt**
KAVB (Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur)	Dhr. J. (Jan) van Aartrijk*
Productschap Tuinbouw	Mw. E. (Elise) Dubbelman

Watersector	Contactpersoon
VEWIN (Vereniging van Waterbedrijven in Nederland)	Dhr. A.D. (André) Bannink*
Hoogheemraadschap Rijnland	Mw. P. (Patricia) Oude Essink
Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	Dhr. H. (Henk) Bouman**

Milieuorganisaties	Contactpersoon
Stichting Natuur en Milieu	Dhr. Gijs Kuneman
Miliefederatie Noord-Holland	Dhr. A.J.W.M. (Ton) Geraedts**
Miliefederatie Drenthe	Mw. J. (Judith) van den Berg
Fauna & Flora International	Mw. Abigail Entwistle

Provincies	Contactpersoon
Provincie Zuid-Holland	Mw. Irene Pirovano
Provincie Noord-Holland	Dhr. Stephan Melis
Provincie Flevoland	Dhr. W.B.L. (Wim) Verhoeven*

Onderzoek en Innovatie	Contactpersoon
PPO Bollenteelt	Dhr. Bert Snoek**
RIZA	Dhr. Rob Faasen**
DLV Advies	Dhr. Niels Kreuk**
Telen met toekomst (PPO)	Mw. S.A.M. (Stefanie) de Kool

Gezondheid	Contactpersoon
TNO	Dr. J.H. (Jan) Duyzer
GGD Kop van Noord-Holland	Mw. Drs. J.E. (Bettina) de Leeuw den Bouter

Handhaving en Arbo-advies	Contactpersoon
Stigas (Stichting Gezondheidszorg Agrarische Sectoren)	Dhr. M. (Marcel) van Diepen**
AID (Algemene Inspectiedienst)	Dhr. S. van der Meijs, Dhr. Rutter

Toerisme	Contactpersoon
ANWB	Dhr. Ko Drooger
VVV Holland Rijnland	Dhr. Marcel Smeets
ZHB Toeristisch Advies	Mw. Ingrid Velt*

*= Persoonlijk bezocht

**= Stellingen getoetst

2.2 Bloembollenbedrijf

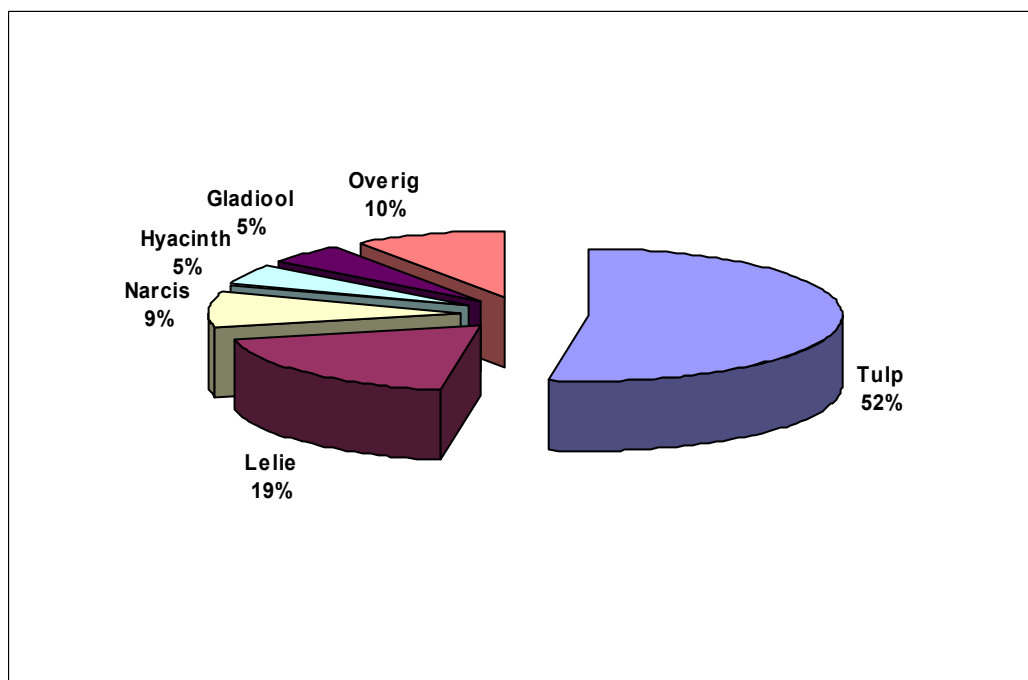
Stakeholder beschrijving

Nederland telt ongeveer 2.600 bloembollenbedrijven met een totaal areaal van 24.000 ha. De bloembollensector beslaat daarmee 19% van het areaal volle grond. De productiewaarde bedroeg in 2003 € 575 miljoen [Productschap Tuinbouw].

Het grootste deel (52%) van het areaal is tulpen teelt. In figuur 1 is het percentage areaal per bolsoort aangegeven [Agrarisch Dagblad].

figuur 1 Verdeling van het areaal van de bollenteelt naar bolsoort

De bloembollenbranche heeft zich sterk georganiseerd. De belangrijkste organisaties en hun activiteiten zijn hieronder weergegeven:

- de KAVB (Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur). Deze vereniging houdt zich bezig met belangenbehartiging, vaktechnische vorming en service. Is onder andere ruim vertegenwoordigd in het Landelijk Milieuoverleg Bloembollen;
- het IBC (Internationaal Bloembollen Centrum) verzorgt de internationale promotie van bloembollen en bolbloemen voor de Nederlandse bloembollenkwekers en -handelaren;
- de KBGBB (Koninklijke Bond voor de Groothandel in Bloembollen en Boomkwekerijproducten) stelt zich ten doel de gemeenschappelijke en individuele belangen van deze bedrijven te behartigen en op te treden als hun algemeen vertegenwoordiger in binnen- en buitenland;
- het Productschap Tuinbouw behartigt het gezamenlijke belang van de tuinbouwketens als platform en coördinator, informatiebron, financier en aanjager van initiatieven die werkenden en bedrijven in de tuinbouwsector in Nederland ten goede komen;
- LTO Nederland, de organisatie voor collectieve belangenbehartiging, individuele dienstverlening en groepsgerichte activiteiten voor agrarische ondernemers. LTO Nederland is een van de drie ondernemingsorganisaties van ons land.

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 2. De integrale, door de geïnterviewden goedgekeurde gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.1.

tabel 2 Contactpersonen bloembollenbedrijf

Bloembollenbedrijf	Contactpersoon
Teler	Dhr. Knijn
Teler	Dhr. K. (Klaas) Hogervorst
Teler	Dhr. P. (Pieter) van der Klugt
KAVB (Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur)	Dhr. J. (Jan) van Aartrijk
Productschap Tuinbouw	Mw. E. (Elise) Dubbelman

Perceptie Bloembollenbedrijf

Knelpunten:

- binnen de bloembollensector constateert men een overproductie van bloembollen en schaalvergroting van de bedrijven. Er is sprake van een economische dip die langer duurt van voorheen (nu al 2 à 3 jaar). De afzetprijzen en winstmarges staan als gevolg van overproductie en een vergrote afnemersmacht onder druk. De winstgevendheid van de sector wordt dan ook enigszins pessimistisch tegemoet gezien;
- de telers ervaren over het algemeen een sterke restrictie op het uitbreiden van hun areaal;
- 'bestrijdingsmiddelen zijn de goedkoopste verzekeringspremie' van de bollenteler. De bloembollenteelt kent per hectare een hoge opbrengst, maar daarmee ook een hoog risico. Als de oogst door ziekte mislukt, is het verlies aanzienlijk, terwijl de investering in bestrijdingsmiddelen verhoudingsgewijs laag is. Mede hierdoor en door verschillen in milieubewust gedrag, kunnen aanzienlijke verschillen ontstaan in bestrijdingsmiddelengebruik tussen telers onderling;
- de milieuproblematiek rondom meststoffen wordt in beperkte mate als een bedreiging voor de sector ervaren;
- de biologische bollenteelt wordt niet als kostendekkend gezien en de vraag naar dit specifieke product is bovendien gering;
- toerisme wordt vanuit de telers niet ervaren als een sector waarmee rechtstreekse samenwerking van belang is.

Kansen:

- China wordt als echte groeiemarkt gezien. De sector is marktgericht en zoekt naar nieuwe markten, nieuwe producten en nieuwe productielocaties;
- de sector constateert dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen in belangrijke mate is afgenomen en dat er een toegenomen bewustzijn bestaat van de milieugevolgen van overmatig spuiten en onverantwoord omgaan met gevaarlijke stoffen. Er zijn innovaties geïntroduceerd die verminderd gebruik van bestrijdingsmiddelen mogelijk maken (een voorbeeld is de 'weerpaal'). Menervaart dat het aangescherpte toelatingsbeleid en het uifasieren van bepaalde bestrijdingsmiddelen ook positieve effecten heeft gehad, maar ziet dit ook als een knelpunt;
- men vindt een goede PR belangrijk voor een positief imago van de sector.

2.3 Water

Stakeholder beschrijving

Hoogheemraadschappen zijn verantwoordelijk voor de kwaliteit en kwantiteit van het oppervlaktewater. Waterleidingbedrijven maken gebruik van grondwater en oppervlaktewater om drinkwater te winnen.

De VEWIN is de Vereniging van Waterbedrijven in Nederland (VEWIN) en vertegenwoordigt de Nederlandse drinkwatersector. Als brancheorganisatie draagt VEWIN eraan bij dat de leden hun strategische doelstellingen kunnen realiseren. Daartoe behartigt VEWIN de belangen van haar leden, laat op diverse terreinen onderzoek uitvoeren en fungeert als kennis- en informatiecentrum voor die leden. De belangenbehartiging richt zich met name op de wet- en regelgeving van de nationale en Europese overheden, die voor de sector van belang is. Daarbij wordt gestreefd naar coalities met andere maatschappelijke groeperingen.

Het Hoogheemraadschap is het bevoegde gezag voor de WvO vergunningverlening en controle. Ook vindt monitoring plaats op overschrijding van de MTR (Maximaal Toelaatbaar Risiconiveau) normen. Overschrijding van deze normen vindt nog veel plaats (50% van de meetpunten op bestrijdingsmiddelen, voor fosfaat en stikstof liggen de overschrijdingspercentages nog hoger, zie Voortgangsrapportage Landelijk Milieuoverleg Bloembollen).

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 3. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.2.

tabel 3 Contactpersonen watersector

Watersector	Contactpersoon
VEWIN (Vereniging van Waterbedrijven in Nederland)	Dhr. A.D. (André) Bannink
Hoogheemraadschap Rijnland	Mw. P. (Patricia) Oude Essink
Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	Dhr. H. (Henk) Bouman

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- de Hoogheemraadschappen ervaren het als een probleem dat de MTR-normen voor de oppervlaktewaterkwaliteit veelvuldig worden overschreden in gebieden van bollentelers. Zij erkennen dat er in de afgelopen decennia belangrijke vooruitgang is geboekt ten aanzien van vermindering van de milieu-belasting door bestrijdingsmiddelen. Het Hoogheemraadschap constateert echter tegelijkertijd dat de gehanteerde 'kaasschaafmethode' ter beperking van de belasting door bestrijdingsmiddelen zijn grenzen heeft bereikt;
- het bereiken van de normen van de oppervlaktewaterkwaliteit zal volgens de watersector niet plaatsvinden binnen de huidige WvO maatregelen. Zij ziet een toenemende maatschappelijke druk en het opleggen van strengere regels als een belangrijke randvoorwaarde voor verdere innovatie en milieuvooruitgang;
- de watersector ziet op korte termijn geen technologische oplossing voor overschrijding van de MTR-normen voor meststoffen. Om te voldoen aan de waterkwaliteitsdoelstellingen met betrekking tot nutriënten rondom zandgronden, is bollenteelt volgens de huidige teelwijze niet mogelijk;
- de EU Kaderrichtlijn zal stringente maatregelen opleggen bij het overschrijden van de normen (nu inspanningsverplichting), dit ziet de watersector als een knelpunt voor de bollensector;
- de reizende bollenteelt wordt in Drenthe door de watersector gezien als sterk onwenselijk, vooral in gebieden waar grondwaterwinning plaatsvindt. Bovendien ervaart men in datzelfde gebied verdroging, een probleem, dat door het waterverbruik van de bollenteelt versterkt wordt;
- het Hoogheemraadschap ziet een toenemende inspanning tegemoet in beheersing van het gewenste zoetwaterpeil bij optredende klimaatveranderingen.

Kansen

- men ziet de ontwikkeling van een 'gesloten' bedrijfstype met hergebruik en zuivering van drainagewater, als een mogelijkheid om de milieubelasting door zowel bemesting als bestrijdingsmiddelen belangrijk te verminderen;
- men ziet dat er innovaties zijn die een belangrijke verduurzaming kunnen betekenen van de bollenteelt. Voorbeelden hiervan zijn projectvestiging, met een eigen waterzuivering binnen het bollenbedrijf en ontwikkelingen binnen het project *Telen met toekomst*.

2.4 Milieuorganisaties

Stakeholder beschrijving

In Nederland zijn er een 12-tal provinciale milieufederaties. Zij komen op voor de belangen van natuur, milieu en landschap. Dit doen zij enerzijds door invloed uit te oefenen op de besluitvorming rond natuur, milieu en landschap binnen de provincie. Anderzijds ondersteunen zij een netwerk van natuur- en milieuorganisaties die veelal lokaal actief zijn binnen de provincie.

Stichting Natuur en Milieu (SNM) werkt vaak samen met de milieufederaties en werkt behalve op lokaal niveau ook op landelijk en Europees niveau. Ook zij komt op voor een vitale natuur en een gezond milieu.

SNM heeft in samenwerking met de 12 provinciale milieufederaties in 2003 een visie ten aanzien van de bollenteelt opgesteld in de brochure 'Op weg naar duurzame bollenteelt'.

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 4. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.3.

Een kort gesprek is gevoerd met een vertegenwoordiger van Fauna en Flora International over de gevolgen van het verzamelen van wilde bollen in Turkije op de lokale biodiversiteit.

tabel 4 Contactpersonen milieuorganisaties

Milieuoorganisaties	Contactpersoon
Stichting Natuur en Milieu	Dhr. Gijs Kuneman
Milieufederatie Noord-Holland	Dhr. A.J.W.M. (Ton) Geraedts
Milieufederatie Drenthe	Mw. J. (Judith) van den Berg
Fauna & Flora International	Mw. Abigail Entwistle

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- de reizende bollenteelt in Drenthe wordt door de milieufederatie Drenthe als sterk bedreigend gezien vanwege het landschappelijke aspect, de invloed op verdroging en als potentiële verontreiniger van het grondwater;
- het ontbreken van een WvO vergunningplicht voor gebieden binnen de 'reizende bollenteelt' wordt als een belangrijk hiaat ervaren;
- de milieufederatie ziet het niet doorberekenen van de maatschappelijke kosten van niet-biologische bollen als een sterke belemmering voor de kans op een succesvolle introductie van biobollen. Op dit moment is er bovendien een kleine en instabiele markt voor biobollen, waardoor investeringen op dit gebied achterblijven;
- de milieufederatie ziet Hollands Bloementuin als projectvestiging (nog) niet als een voorbeeld van duurzame bollenteelt: er zijn geen milieueisen gesteld en is er geen sprake van dat de bollentelers de verantwoordelijkheid nemen voor een milieuvriendelijke productiewijze;
- om innovatie en daarmee een verminderde milieubelasting te bevorderen ziet de milieufederatie een noodzaak tot strengere regelgeving en handhaving;
- door de milieufederatie wordt herkend dat zandgronden een probleemareaal vormen om te komen tot een verminderde milieubelasting door bemesting. Niet alleen vraagt de arme grond om meer bemesting, er is ook sprake van verhoogde uitspoeling;
- de milieufederatie constateert een behoefte aan vergrote regulering door de overheid in het stellen van grenzen aan de milieubelasting en de mogelijkheden van vestiging. Op dit moment ervaart ze het als een gemis dat de reizende bollenteelt zich vrij mag verplaatsen;
- door Flora en Fauna International wordt gezien dat het verzamelen van bollen uit hun natuurlijke habitat als risico heeft dat zeldzame soorten uitsterven. Dit risico wordt nog vergroot doordat zeldzame soorten zeer moeilijk van de meer gangbare soorten zijn te onderscheiden en ze daardoor per abuis wor-

den verzameld. De omvang van import uit Turkije had in 2003 een waarde van € 2,5 miljoen [communicatie Produktschap Tuinbouw]. Onbekend is welk deel hiervan geteeld is en welk deel verzameld. Ook de toepassing is niet bekend (doorverkoop of als uitgangsmateriaal).

Kansen

- men acht het technisch zeer wel mogelijk om bollen te telen, met een sterk verminderd bestrijdingsmiddelengebruik;
- biobollen worden gezien als een levensvatbaar alternatief;
- teelt in de nabijheid van de natuurlijke habitat in de bergen van Turkije kan een alternatieve inkomstenbron leveren voor de lokale verzamelaars van wilde bollen.

2.5 Provincies

Stakeholder beschrijving

Provincies zijn betrokken bij de bollenteelt vanwege hun economische belang, de functie als toeristische trekpleister en als een belangrijke factor in de landschappelijke inrichting. Verder is de provincie betrokken bij handhaving, overleg en initiatieven op het gebied van milieu.

In Zuid-Holland is de visie op de Duin- en Bollenstreek vastgelegd in 1996 in het Pact van Teylingen dat een duurzame ruimtelijke en economische ontwikkeling beoogt.

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 5. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.4.

tabel 5 Contactpersonen provincies

Provincies	Contactpersoon
Provincie Zuid-Holland	Mw. Irene Pirovano
Provincie Noord-Holland	Dhr. Stephan Melis
Provincie Flevoland	Dhr. W.B.L. (Wim) Verhoeven

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- door de provincies worden de gevolgen van invoering van de EU Kaderrichtlijn als bedreigend voor de bollensector ervaren;
- in Zuid-Holland is men bezorgd om behoud van het areaal en het open landschap;
- in Noord-Holland constateert men dat het bewust uit productie nemen, concentreren of verplaatsen van teelt moeizaam plaats kan vinden en stuit op grote weerstand. Op dit moment stuurt men op concentratie en wordt alleen uitbreiding toegestaan indien de uitbreiding plaatsvindt in projectvestiging. De duurzaamheid hiervan is echter niet onomstotelijk aangetoond.

Kansen

- de provincies geven het economisch belang aan van de bollensector en het bollentoeerisme en het belang van een positief imago van de bollenteelt;
- in Noord-Holland ziet men de reizende bollenteelt als een oplossing om te komen tot een verlaging van de druk op ruimte in de traditionele bollengebieden en bovendien tot een verminderde milieubelasting;
- in Flevoland wordt het opkomende bollentoeerisme, mede als gevolg van het toenemende areaal, als positief ervaren;
- in Zuid-Holland ziet men het bollentoeerisme en met name de Keukenhof als een belangrijke toeristische trekpleister;
- door de provincies wordt de bollensector als inventief ervaren en actief bij het bestrijden van de milieubelasting.

2.6 Onderzoek en innovatie

Stakeholder beschrijving

In en rondom de bollensector zijn verschillende onderzoeksinstellingen en adviesinstanties werkzaam welke bijdragen aan het creëren van nieuwe kansen en het oplossen van problemen. Daarnaast is er een aantal projecten die kennis trachten te bundelen en te vertalen naar de praktijk: Telen met toekomst, Nederlands Bloementuin en Bollenband.

- praktijkonderzoek Plant & Omgeving Bloembollen (PPO Bloembollen) maakt deel uit van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO), een onderzoeksinstelling die kennis integreert tot direct toepasbare oplossingen voor groene ketens;
- het onderzoek richt zich op duurzame bedrijfssystemen, kwaliteitsmanagement in de keten, teeltsturing, plantgezondheid, efficiënte benutting van hulpbronnen en inrichting van groene ruimte;
- de DLV Adviesgroep marktgroep bloembollen geeft bollenkwekers, telers van bolbloemen en akkerbouwers die op contractbasis bollen telen, advies op een zeer breed terrein als teelttechniek, bewaring, gewasbescherming, bodem en bemesting, mechanisatie en economie en strategie;
- het RIZA staat voor Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling. Het RIZA is het onderzoeks- en adviesinstituut van Rijkswaterstaat op het gebied van zoetwater in Nederland en een vooraanstaand internationaal kenniscentrum voor integraal waterbeheer. Het instituut verzamelt gegevens over en doet onderzoek naar waterkwaliteit en -kwantiteit. Op basis hiervan geeft het RIZA adviezen over het beheer van het zoetwater in Nederland en daarbuiten;
- het Praktijknetwerk Telen met toekomst is het vervolg op Telen met toekomst (Tmt) (1999-2003) en is vooral gericht op verbreding van kennis over duurzame landbouw. Het praktijknetwerk Telen met toekomst organiseert groepen praktijkbedrijven met hun relaties rond de ontwikkeling van meer duurzame productiesystemen (milieutechnisch, ecologisch en economisch) in de plantaardige sectoren. Het project loopt van 2004 en heeft in ieder geval 3 veldjaren en afronding in 2007. Doel van het Praktijknetwerk Telen met toekomst is het bevorderen van de toepassing van meer duurzame gewasbescherming en bemesting in de brede praktijk. In de bollenteelt zijn 5 groepen van elk 10 telers betrokken uit de regio's Noordelijk zandgebied, Zuid-Hollands Duinzandgebied, West-Friesland, Flevoland en Noord-Oost Nederland. DLV Adviesgroep is ook actief in de begeleiding van deze groepen telers.

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 6. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.5.

tabel 6 Contactpersonen Onderzoek en Innovatie

Onderzoek en Innovatie	Contactpersoon
PPO Bollenteelt	Dhr. Bert Snoek
RIZA	Dhr. Rob Faasen
DLV Adviesgroep	Dhr. Niels Kreuk
Telen met toekomst (PPO)	Mw. S.A.M. (Stefanie) de Kool

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- men acht de MTR normen voor fosfaat en stikstof niet haalbaar met de huidige stand der techniek, zeker niet op zandgronden. De EU normen voor meststoffen zijn nog strikter;
- de onderzoekssector verwacht niet dat de kwaliteitsnorm voor oppervlaktewater strenger zal worden door de Kaderrichtlijn Water, wel zullen de te nemen maatregelen meer dwingend zijn;
- de onderzoekssector constateert dat het toelatingsbeleid van de laatste jaren heeft geleid tot een verminderd verbruik in vracht (kg bestrijdingsmiddel/ha) per jaar, echter dit hoeft niet te betekenen dat de concentraties bestrijdingsmiddelen minder schadelijk zijn voor het milieu;
- men ziet ook dat het stringente toelatingsbeleid van bestrijdingsmiddelen heeft gezorgd voor een gespannen verhouding met de overheid;
- de onderzoekssector stelt vast dat telers vanuit bedrijfsrisico geen belang hebben bij een verminderd gebruik van bestrijdingsmiddelen.

Kansen

- de onderzoekswereld ziet dat de bollensector, ondanks de huidige overcapaciteit, nog steeds een hoge toegevoegde economische waarde bezit;
- men ziet nog kansen voor ontwikkeling in technieken die de emissie beperken zoals emissiearme toedieningstechnieken, schermen en het invangen van bestrijdingsmiddelen;
- er bestaan binnen de onderzoekssector grote verwachtingen van een inrichting van de teeltzone zodanig dat (conform industriële productie terreinen) er in geval van een calamiteit nog mogelijkheden zijn om in te grijpen. Het perceel dient hiertoe geïsoleerd te worden, zodat ongecontroleerde verspreiding naar de omgeving voorkomen kan worden en er mogelijkheden zijn tot zuiveren, de zogenaamde 'gesloten teelt'.

2.7 Gezondheid

Stakeholder beschrijving

De gezondheid van telers en omwonenden wordt onder andere bewaakt door de voorschriften vastgelegd in de Arbo-wet en gewaarborgd door de arbeidsinspectie.

In gevallen dat er sprake is van een vermeende samenhang tussen een verhoogd ziekte risico en bollenteelt, wordt de GGD ingeschakeld voor onderzoek. De GGD onderzoekt door middel van periodiek gezondheidsonderzoek ook zelf of er een samenhang bestaat tussen de bollenteelt en gezondheidsrisico's.

Op dit moment is er een verontruste bevolkingsgroep actief in de Kop van Noord-Holland, verenigd in Houdt Zijpe Leefbaar. Als gevolg hiervan heeft TNO eerder dit jaar in opdracht van het Ministerie van VROM een studie uitgevoerd naar het gezondheidkundige risico voor aanwonende van bollenvelden waarop bestrijdingsmiddelen worden toegepast.

De personen die meegewerkt hebben aan een interview zijn weergegeven in tabel 7. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.6.

tabel 7 Contactpersonen Gezondheid

Welzijn	Contactpersoon
TNO	Dhr. J.H. (Jan) Duyzer
GGD Kop van Noord-Holland	Mw. J.E. (Bettina) de Leeuw den Bouter
Stigas (Stichting Gezondheidszorg Agrarische Sectoren)	Dhr. M. (Marcel) van Diepen

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- door de gezondheidssector wordt ervaren dat vooral door het gebruik van bestrijdingsmiddelen de bloembollenbranche door de omwonenden zijn imago tegen zich heeft;
- de gezondheidssector ervaart dat direct omwonenden bezorgd blijven en in staat zijn om de politiek te mobiliseren, zonder dat er aanwijzingen zijn voor een verhoogd gezondheidsrisico;
- door de Biologiewinkel Utrecht is in het huisstof van omwonenden wel bestrijdingsmiddel aangetroffen. Enige invloed op de gezondheid van omwonenden is niet door de Biologiewinkel niet onderzocht.

Kansen

- De GGD constateert uit gezondheidsonderzoek dat er geen verhoogd gezondheidsrisico blijkt voor omwonenden van 'bollengemeenten' ten opzichte van 'reguliere' gemeenten. Ook de sterftcijfers geven geen indicatie van een verhoogd risico;
- TNO constateert op basis van modellen dat voor omwonenden geen negatieve gezondheidsgevolgen zijn te verwachten;

- De arbo-adviseur ervaart dat de sector actief is in het opstellen van de RIE (Risico Inventarisatie en Evaluatie) en de vervolgacties trouw worden uitgevoerd, mede onder dwang van een mogelijke boete door de arbeidsinspectie;
- De arbo-adviseur constateert dat de sector ontzettend innovatief is ten aanzien van mechanisatie van het rooien en verwerken, hierdoor worden til belasting en gevaren sterk verminderd.

2.8 Handhaving

Stakeholder beschrijving

Bloembollenbedrijven worden op milieugebied geconfronteerd met een aantal wetten en regels [LMB]:

- Wet milieubeheer;
- AMvB (Algemene Maatregel van Bestuur) Akkerbouwbedrijven Milieubeheer;
- WvO (Wet verontreiniging Oppervlaktewateren);
- Bestrijdingsmiddelenwet;
- Arbowet.

Vergunningverlening en handhaving vinden door verschillende instanties plaats. gemeenten zijn verantwoordelijk voor De Wet milieubeheer en de AMvB Akkerbouwbedrijven. De WvO valt onder de verantwoordelijkheid van de Hoogheemraadschappen. De Bestrijdingsmiddelenwet wordt door de AID gehandhaafd en controle op naleving van de Arbowet vindt plaats door de Arbeidsinspectie van het Ministerie van Sociale Zaken.

Met de in tabel 8 genoemde personen is een kort gesprek gevoerd. Het integrale gespreksverslag is toegevoegd als bijlage A.7.

tabel 8 Contactpersonen handhaving

Handhaving	Contactpersoon
AID (Algemene Inspectie Dienst)	Dhr. C.J.A.M. (Stan) van der Meijs, dhr Gutter

Perceptie stakeholder

Uit het gesprek is naar voren gekomen dat de AID bij kwaliteitscontrole op verkooppunten vaak stuit op negatieve afwijkingen ten opzichte van de vereiste kwaliteitsnormen.

Wat betreft de naleving van de Bestrijdingsmiddelenwet controleert de AID steekproefgewijs of:

- het bestrijdingsmiddel is toegelaten voor gebruik voor het specifieke teelt/gewas;
- het bestrijdingsmiddel correct wordt opgeslagen en bewaard;
- de teler in het bezit is van een geldige vergunning gewasbescherming (spuitlicentie).

Het AID heeft geen specifieke verslaglegging van naleving van de bestrijdingsmiddelenwet in de bollensector.

2.9 Toerisme

Stakeholder beschrijving

De bloembollenvelden zijn een belangrijk uithangbord van Nederland in het buitenland. Belangrijkste attracties en evenementen zijn de Keukenhof en het museum de Zwarte Tulp in Lisse, Panorama Tulipland in Voorhout en de diverse bloemencorso's.

Het seizoen voor het bollentoeerisme is beperkt tot een aantal weken in het voorjaar en de zomer. Aan de andere kant zorgen de bollenregio's voor een vervroegde toeristenstroom.

Het bollentoeerisme kent een teruggang, zowel nationaal als internationaal. Er is sprake van een aantal initiatieven, maar de daadwerkelijke innovatie en betrokkenheid van de sector zelf blijven achterwege. Opvallend is dat in de Noord Oost/Polder sinds kort sprake is van een opbloeiend bollentoeerisme (zie gespreksverslag Provincie Flevoland).

Een aantal organisaties zet zich in voor een stimulans van het bollentoeerisme.

Met de ondervernoemde personen van de onderzoeks- en adviesinstellingen zijn interviews uitgevoerd. De integrale gespreksverslagen zijn toegevoegd als bijlage A.8.

tabel 9 Contactpersonen toerisme

Toerisme	Contactpersoon
ANWB	Dhr. Ko Drooger
VVV Holland Rijnland	Dhr. Marcel Smeets
ZHB Toeristisch Advies	Mw. Ingrid Velt

Perceptie stakeholder

Uit de gesprekken zijn de volgende kansen en knelpunten naar voren gekomen.

Knelpunten

- als voornaamste knelpunt voor de bollensector wordt de druk op de open ruimte gezien vanuit andere sectoren zoals de woningbouw. Dit geldt vooral voor de toeristisch belangrijke bollenstreek in de Randstad;
- men vindt het imago van het bollentoeerisme binnen Nederland oubollig. Innovatie blijft, met uitzondering van de Keukenhof, achter ondanks een samenwerkingsorgaan Duin- en Bollenstreek en een Platform;
- geconstateerd wordt dat de bloembollensector (zeker internationaal) geen milieuschadelijk imago heeft. Dit zou een bedreiging kunnen gaan vormen indien dit verandert (analoog aan de 'Wasserbombe' publiciteit in Duitsland). De betrokkenen vanuit de toeristische sector geven aan dat ze nauwelijks van de milieuproblematiek op de hoogte zijn;
- men ervaart het als een gemis dat de bloembollenbranche zelf nauwelijks betrokken is bij het toerisme.

Kansen

- geconstateerd wordt dat de bollensector Nederland een identiteit geeft in het buitenland;
- men geeft aan dat in de Randstad de beperkte ruimte voor bollenteelt ingevuld dienen te worden met een technisch hoogwaardige teelt als kwalitatief, milieukundig en technologisch uithangbord. De bulk van de productie zou dan elders in het land of zelfs in het buitenland plaats kunnen vinden;
- men ziet dat er innoverende initiatieven ontplooid worden, zoals een corso 'nieuwe stijl' en de Keukenhof die probeert het bezoekersseizoen te verlengen;
- men verwacht een bevorderende werking op het toerisme als de bloembollenbranche meer actieve inbreng zou hebben door bijvoorbeeld het openstellen van bedrijven.

3 Conclusies en aanbevelingen

3.1 Conclusies

Bestrijdingsmiddelen

Door *milieufederaties* en de *watersector* wordt geconcludeerd dat de omvang van het bestrijdingsmiddelengebruik nog steeds een knelpunt vormt. De MTR-normen voor oppervlaktewater worden nog menigmaal overschreden. Op grond van brede implementatie van al bekende technische innovaties zal het op termijn mogelijk worden onder de MTR-norm te blijven. De noodzaak hiertoe wordt als meer dwingend gezien door de implementatie van Europese Kaderrichtlijn Water.

De *onderzoekssector* is niet geheel zeker van de technische oplosbaarheid met de huidige stand der techniek, gezien de onzekerheid in emissieroutes. Wat bovendien als een belangrijke rem op vermindering van het bestrijdingsmiddelengebruik wordt ervaren, is de risicobeleving van telers bij een vermindering van het gebruik.

De *onderzoekssector* geeft bovendien aan dat gewasrotatie bij 'reizende bollenteelt' leidt tot een verminderde ziektedruk en daarmee een verminderde behoefte aan bestrijdingsmiddelen. Wanneer de reizende bollenteelt op kleigrond plaatsvindt zijn naar verwachting de milieueffecten geringer dan op zandgrond.

De *bollensector* zelf geeft aan dat er in het kader van wet- en regelgeving belangrijke voortgang is geboekt in vermindering van gebruik van bestrijdingsmiddelen, maar dat er een noodzaak is tot het gebruik van bestrijdingsmiddelen en er een hoog bedrijfsrisico bestaat bij verminderd gebruik.

Meststoffen

De *milieufederaties*, *watersector* en de *bollensector* zien de waterkwaliteitsdoelstellingen als het gaat om meststoffen als technisch onhaalbaar met de huidige stand der techniek. Op dit gebied zijn technische innovaties dringend gewenst. Vanuit de *watersector* en het onderzoek wordt aangegeven dat 'gesloten teelt' met hergebruik en zuivering van drainagewater een concept is dat wellicht aanknopingspunten biedt.

Door deze *sector* wordt bovendien aangegeven dat de meststoffenproblematiek op zandgrond zich nog prominenter doet gelden.

Water

Waterleidingbedrijven in Drenthe hebben problemen met *bollentelers* binnen gebieden waar grondwaterwinning plaatsvindt in Drenthe. Zij maken zich zorgen over de (toekomstige) waterkwaliteit en om de bijbehorende zuiveringskosten, ook nu worden al belangrijke kosten gemaakt om tot zuivering van bestrijdingsmiddelen te komen.

Door de *milieufederaties* wordt verdroging door watergebruik als een probleem ervaren waaraan de bollensector een belangrijke negatieve bijdrage levert. De *bollensector* ervaart dit niet zo.

De *Hoogheemraadschappen* geven aan dat de normen en vooral de handhaving van de oppervlaktewaterkwaliteit bij implementatie van de Kaderrichtlijn Water belangrijke gevolgen kan hebben voor de bollensector.

Ruimtegebruik

Vanuit de *sector* bestaat nog steeds een behoefte aan uitbreiding van het areaal. Vanuit het *onderzoek* wordt geconstateerd dat er ook nog steeds een aanzui-gende werking uitgaat naar de overige landbouw door de hoge toegevoegde waarde van bollenteelt.

Binnen de Provincie Drenthe kent men slechts de reizende bollenteelt, welke deels plaatsvindt op cultuurhistorisch waardevolle en gevoelige gebieden. Ondanks dat de *milieufederatie Drenthe* zich naast het landschappelijke effect ook zorgen maakt over de milieubelasting en effecten op verdroging, kan deze teelt zich ongestoord uitbreiden.

De *Provincie Noord-Holland* staat alleen uitbreiding toe van permanente bollenteelt als de teelt op een duurzame wijze plaatsvindt. De reizende bollenteelt wordt hier gezien als een teelt die een verminderde druk op de ruimte en milieubelasting geeft.

In *Zuid-Holland* heeft men te maken met een krimpend areaal en maakt men zich zorgen over behoud van een vitaal bollengebied en een open landschap.

De *Provincie Flevoland* wil een stimulerende rol spelen in de bollenteelt en meer kennis naar de regio halen.

Gezondheid

Er is geen aantoonbare invloed van bollenteelt op de gezondheid van bollenteelers, werknemers of omwonenden gevonden.

Handhaving

De *AID* en de *Arbo adviesdienst* ervaren de bollensector niet als een sector die achterblijft op het gebied van naleving van regels en wetten.

Door de *watersector* en de *milieuorganisaties* wordt aangegeven dat een verhoogde maatschappelijke druk de bollensector zal stimuleren tot het implementeren van meer innovaties en het daadwerkelijk verminderen van de milieubelasting. Deze druk zou de overheid kunnen realiseren door meer stringente regelgeving een striktere handhaving.

Toerisme

Door de *toerismebranche* wordt het als een potentieel risico ervaren als de milieuschadelijkheid van de bollensector breder bekend wordt. Een bewustwording van dit risico bij de bollensector en een grotere betrokkenheid van de bollensector

zou henzelf ook helpen, daar iedereen gebaat is bij een positief imago. Dit wordt ook door de bollensector erkend.

3.2 Aanbevelingen

- 1 Het verdient voor de sector aanbeveling om te *anticiperen op Europese milieu wetgeving* welke mogelijk meer stringente normen stelt dan de MTR-norm, maar in elk geval dwingender maatregelen zal eisen. Het gaat hier in eerste instantie om de Kaderrichtlijn Water.
- 2 *Voorlichting* aan de bollensector omtrent de urgentie zal bijdragen aan de bereidheid om te anticiperen
- 3 Gezien de omvang van de problematiek rondom *meststoffen* (grootschalige overschrijding van de MTR-normen) en de geringe technische mogelijkheden die hier worden gezien, verdient het aanbeveling om op dit gebied een werkgroep in het leven te roepen die de aard en omvang van de problematiek nader onderzoekt en potentiële oplossingen identificeert. Ook de EU normen zullen hier een belangrijke rol gaan spelen.
- 4 Om nog verdergaande innovatie te stimuleren verdient het aanbeveling de maatschappelijke kosten van bollenteelt te internaliseren. Hierdoor ontstaat een stimulans voor meer duurzame teelt. Duurzame teelt met verminderd gebruik van bestrijdingsmiddelen wordt op dit moment voornamelijk ervaren als een verhoogd bedrijfsrisico. Dit zal dan moeten gelden voor alle gebruikers van bestrijdingsmiddelen, ook buiten de bollensector.
- 5 Er is bij milieuorganisaties en de watersector een vraag om meer stringente regelgeving en striktere handhaving. Binnen het onderhavige onderzoek is er sprake van een beperkte respons van stakeholders op het onderwerp regelgeving en handhaving. Het verdient dan ook aanbeveling dit onderwerp nader te onderzoeken op zijn actuele staat, knelpunten en ontwikkelingen.
- 6 'Gesloten teelt' met hergebruik en zuivering van drainagewater verdient nader onderzoek naar concrete mogelijkheden, reductie van de huidige problemen en knelpunten.

4 Literatuurlijst

Produktschap Tuinbouw

Persoonlijke communicatie en website Produktschap Tuinbouw

Rougoor

Vlugge blik op de bollenteelt in Nederland, dr. ir. C.W. Rougoor, secretaris TA-stuurgroep. Interne notitie. Niet voor verspreiding.

Agrarisch Dagblad

Agrarisch Dagblad d.d. 17 april 2004, THEMA BOLLEN

LMB

Voortgangsrapportage Landelijk Milieuoverleg Bloembollen, 2001-2002

CE

**Oplossingen voor
milieu, economie
en technologie**

Oude Delft 180

2611 HH Delft

tel: 015 2 150 150

fax: 015 2 150 151

e-mail: ce@ce.nl

website: www.ce.nl

Besloten Vennootschap

KvK 27251086

Bijlagen

A Gespreksverslagen

A.1 Gespreksverslagen bollenbranche

Organisatie	: KAVB
Geïnterviewde	: de heer J. (Jan) van Aartrijk
Functie	: directeur

Relatie met bollenteelt

De Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur is een branche organisatie van de bollensector. Accenten liggen hierbij op de bollenteelt (open veld) en de bolbloemeteelt (kasteelt).

Datum interview	: 11 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Economie, stand van zaken

Arealen

Op dit moment vindt in Nederland op 23.000 ha bloembollenteelt plaats. Afgelopen jaren groeide dit oppervlak met 1-2% per jaar. Het totale oppervlak is klein ten opzichte van het totale grondgebruik door de landbouw in Nederland, maar de toegevoegde waarde is groot. De bollensector is een kennisintensieve sector met relatief grote risico's.

Export

Verreweg de meeste producten uit de bollensector worden geëxporteerd. Hiervan bestaat 2/3 uit bollen en 1/3 uit bolbloemen. De totale waarde is ongeveer € 1 miljard, vergelijkbaar met de akkerbouw.

Nederland is wereldwijd een belangrijk productie- en handelsland met marktaandeel van respectievelijk meer dan 70% en ruim 75%.

Uitbreiding

De laatste jaren vindt veel schaalvergroting van bedrijven plaats. Onder de huidige economische omstandigheden lijkt dit proces versneld te worden.

Uitbreiding van bedrijven vindt alleen nog plaats in buitengebieden (Flevoland, oosten en zuiden van Nederland), mits dit mogelijk is met het oog op het type gewas. Ook vindt op beperkte schaal uitbreiding plaats in het buitenland: Nieuw-Zeeland en Zuid-Amerika.

Economie, ontwikkeling

Op dit moment stagneert de afzet van *bollen*. In de *bolbloemen* zit nog wel groei, hoewel ook hier de marges kleiner worden. Deze groei is ook niet voldoende om het aanbod af te zetten.

De huidige economische dip in de sector lijkt langer te duren dan in het verleden het geval was: 2 à 3 jaar in plaats van 1 jaar. Dit is een gevolg van de periode van algehele recessie. Daarnaast zijn meer structurele oorzaken aan te wijzen:

- 1 Afnemers van producten uit de bollensector worden groter en daardoor machtiger in onderhandelingen. Deze ontwikkeling heeft mogelijk een drukkend prijs effect.
- 2 De consument wenst meer en meer 'convenience'. Het potentieel van bollen in het najaar, terwijl het resultaat pas in het voorjaar zichtbaar is, past steeds minder goed in dit plaatje. De sector is bezig met oplossingen die aan de 'gemakswens' van de consument tegemoet komen.
- 3 Door schaalvergroting van bedrijven wordt de flexibiliteit om in te springen op niche markten kleiner. De markt zoekt de niches wel op, maar de daadwerkelijke invulling kost tijd.
- 4 Uitbreiding van nieuwe markten is momenteel lastig. Japan is over zijn hoogtepunt in groei heen en andere markten zoals China zijn nog niet klaar voor grote volumina. Hier wordt door de sector verder aan gewerkt.

Naast deze ontwikkelingen is de wijze van ondernemen van invloed op de economische situatie van een individueel bedrijf. De ene ondernemer heeft meer zicht op kansen en mogelijkheden in de markt dan de ander, hoewel de sector in het algemeen sterk marktgericht werkt. De bloembollensector wordt niet financieel ondersteund door subsidies.

Tot slot is de KAVB van mening dat de mogelijkheden van het toerisme in relatie tot bollen kunnen worden uitgebreid en verbreed.

Onderscheid continue en reizende teelt

Over het algemeen kan onderscheid worden gemaakt tussen gespecialiseerde bedrijven (veelal op zandgronden in de kustzone) die uitsluitend bloembollen telen (breed pakket aan gewassen) en bedrijven die bij akkerbouwers of veehouders land huren en daarop bloembollen telen ('reizende kraam', voornamelijk tulp, lelie, gladiool). Dit type bedrijf komt voor in West-Friesland en in het oosten en zuiden van het land. Daarnaast worden in enkele regio's door akkerbouwers tulpen geteeld in het akkerbouwplan (o.a. Flevoland).

Milieu, stand van zaken

Onderscheid bolbloemen en bollen

Voor de milieueffecten dient onderscheid te worden gemaakt tussen bolbloemen en bollen.

Bolbloemen zijn in principe weinig belastend vanwege het feit dat ze in een beschermde omgeving (kas) worden geteeld. Bij de teelt worden weinig bestrijdingsmiddelen gebruikt. Tot slot is de energiebehoefte relatief laag, omdat de energiebehoefte van deze van nature vroege voorjaarsbloeiers laag is.

Bij de bollen wordt doorgaans de nadruk gelegd op het gebruik van bestrijdingsmiddelen: de toegepaste hoeveelheden actieve stof zijn gemiddeld hoger dan bijvoorbeeld in de akkerbouw. Daarentegen is inmiddels wel een volumereductie bereikt van 50% (kg actieve stof per ha).

Monitoring

De KAVB is al jaren actief om de milieubelasting van de sector (verder) te verlagen.

In 1995 is bijvoorbeeld gestart met het Doelgroepen overleg Bloembollen. En eerder werd al het Milieu Platform Bloembollen geïnitieerd.

Het doelgroepenoverleg is in 2000 overgegaan in het Landelijk Milieu Overleg Bloembollen. Hierin wordt het milieubeleid besproken en er wordt jaarlijks een uitgebreide voortgangsrapportage gepubliceerd. Voor zover bekend is de bloembollensector de enige sector in de landbouw die de prestaties zo gedetailleerd in kaart brengt en publiceert.

Naar aanleiding van deze monitoring heeft de sector in samenwerking met waterschappen onderzoek gedaan naar emissieroutes van bestrijdingsmiddelen. Hieruit is gebleken dat met name de directe routes en niet de bodemroutes van belang zijn. Hiervoor zijn inmiddels maatregelen getroffen in het kader van AmvB's en Wvo vergunningen. De sector zal dit emissiegerichte beleid voortzetten.

Uitfasering schadelijke middelen

De branche is bezig schadelijke middelen uit te faseren. Bentazon is bijvoorbeeld op initiatief van de branche organisatie zelf geschrapt. Tien jaar geleden werden nog de MTR's van 10 stoffen in het oppervlaktewater overschreden. Dit is door sectorinspanningen inmiddels teruggebracht tot 2-3 stoffen. Voor deze middelen zijn nog geen goede alternatieven beschikbaar. Voor een van de 2-3 middelen, aldicarb, lijkt afgelopen jaar echter een goed alternatief beschikbaar te zijn gekomen. Dit middel wordt nu getest, o.a. op emissie-eigenschappen.

Overigens gaan de gemeten concentraties in het oppervlaktewater van deze stoffen wel omlaag.

Biologische teelt

Biologische teelt staat in de kinderschoenen. Grootste knelpunt hierbij zijn de kosten en de beperkte marktvraag.

Energie

Een groot deel van de bedrijven binnen de sector doet mee met de MJA.

Op dit moment wordt een nieuwe mogelijkheid om energie te besparen binnen de sector gepromoot. Het gaat daarbij om een reductie van het ventilatievolume, waardoor een aanzienlijke energiebesparing kan worden bereikt. Op dit moment wordt op grote schaal geventileerd met als doel de in de bollen aanwezig ethyleen kwijt te raken: ethyleen tast de kwaliteit van de bollen aan. Een nieuw ontwikkeld middel vervangt deze ethyleen in de bollen, waardoor ventilatie om die reden niet meer nodig is. Uiteindelijk hoeft een teler alleen nog te ventileren ten behoeve van vochtregulering.

In de praktijk blijken de besparingen aanzienlijk, maar de telers zijn niet bekend met deze mogelijkheid en vrezen daarom nog voor de risico's. Succes voorbeelden uit de praktijk en goede voorlichting zou de sector over de streep kunnen trekken. Dit is echter een geleidelijk proces dat nog een aantal jaren in beslag zal nemen.

Reststoffen

Het composteringsbeleid wordt meer en meer toegepast. Dit loopt goed.

Op dit moment ondervindt de sector - en niet alleen de bollensector - problemen van de afvalstoffenwetgeving. Deze gaat op een aantal punten (veel) te ver.

De KAVB is aan de hand van casussen hierover in gesprek met (onder andere) het Ministerie van VROM.

Metingen versus modellen en scenario's

Groot knelpunt op dit moment zijn de verschillen die gevonden worden tussen de uitkomsten van modellen en scenario's en daadwerkelijke metingen. Gasvormige insecticiden worden door modellen niet voorspeld, maar af en toe wel gemeten. En aan de andere kant: de grote problemen als gevolg van uitspoeling van bestrijdingsmiddelen die de modellen aangeven, worden niet gemeten. Een ander voorbeeld is de nitraatrichtlijn: de nitraatnorm in grondwater blijkt uit tal van metingen niet overschreden te worden in tegenstelling tot wat de modellen voorspellen.

Het beleid wordt echter wel gebaseerd op deze modeluitkomsten.

Relatie met milieubewegingen

De KAVB vindt de milieubewegingen belangrijk als gesprekspartner, mits men openstaat voor argumenten en discussies. Deze organisaties worden dan ook actief opgezocht (bijvoorbeeld SNM, Milieufederaties). De branche heeft echter ook de ervaring dat een aantal organisaties hiertoe niet bereid is, waardoor de communicatie moeizaam verloopt en de KAVB altijd in de verdediging wordt gedwongen.

Milieu, ontwikkelingen

Emissiebeleid

In de toekomst gaat de branche verder met het ingezette emissiebeleid. Bestrijdingsmiddelen zullen worden blijven gebruikt. De volumina zullen echter verder afnemen en steeds vaker zullen milieuvriendelijker alternatieven worden toegepast.

De KAVB zal in dit kader meer voorlichting gaan geven aan de telers.

De bodemroute is wat betreft emissies van mineralen het belangrijkste. Dit probleem blijkt in de praktijk echter niet brongericht opgelost te kunnen worden. Momenteel wordt daarom gezocht naar gebiedsgerichte mogelijkheden. De verantwoordelijkheid voor de mineralenproblematiek ligt bij meer partijen dan alleen de bollensector. De KAVB wil dan ook samen met andere sectoren zoeken naar oplossingen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het probleem van de bestrijdingsmiddelen. Daarin neemt de KAVB zelf verantwoordelijkheid.

Daarnaast wordt de ontwikkeling van de nieuwe Kaderrichtlijn Water nauwlettend gevolgd met betrekking tot de daarin gehanteerde normen en gebiedsindelingen. Op basis van de huidige normen zou de sector wat betreft bestrijdingsmiddelengebruik kunnen voldoen aan de richtlijn. Voor stikstof (N) is dat nog de vraag en voor fosfaat (P) zijn de normen niet haalbaar.

Wanneer de normen naar drinkwaterkwaliteit gaan voor oppervlaktewater, zoals nu voorgesteld wordt door de minister, dan zijn de gevolgen voor Nederland in het algemeen niet te overzien.

Mineralenbeleid

Op dit moment wordt een nieuw mineralenbeleid voorbereid. De grenzen van het praktisch haalbare worden daarmee wel bereikt (met betrekking tot brongericht beleid). De oppervlaktewater normen zijn in dit licht dan ook onhaalbaar. Dit geldt waarschijnlijk voor grote delen van Nederland.

Focus op mineralen in plaats van bestrijdingsmiddelen!

Zandgronden hebben behoefte aan hulpstoffen, met name organische stof, waardoor mineralen vrij komen. In de toekomst is het probleem van de bollensector dan ook het gebruik van mineralen, en dus niet de bestrijdingsmiddelen.

De laatste tien jaar zijn de toegepaste volumina N en P met 40% gedaald. Effecten in de oppervlaktewaterkwaliteit zijn echter niet meetbaar. Grote vraag is nog altijd hoe dit te verklaren is.

Convenant gewasbescherming

Daarnaast worden de afspraken uit het Convenant Gewasbescherming verder nageleefd ook al is het convenant officieel niet ondertekend door alle partijen. Hierbij wordt wel een kanttekening gemaakt: in het Convenant wordt 1998 als referentiejaar gehanteerd. De KAVB zou liever 1995 als referentie zien, omdat van 1995 tot 1998 door de sector vele, voor het convenant relevante, maatregelen (bijvoorbeeld spuitvrije zones) zijn genomen die anders niet mee zouden tellen voor het resultaat en die pas later door andere sectoren zijn gerealiseerd (bijvoorbeeld driftreducties).

Overigens zijn inmiddels diverse door de bollensector ontwikkelde maatregelen rechtstreeks overgenomen in het lozingenbesluit.

Milieumonitor

Op dit moment wordt een milieumonitor voor gewasbeschermingsmiddelen ontwikkeld. Deze wordt geënt op de thema's uitspoeling en drift - de in de modellen belangrijkste thema's. Belangrijk bezwaar van de KAVB is dat uitspoelingsmodellen weer een belangrijke basis vormen voor dit systeem, terwijl er een grote discrepantie is tussen gemeten waarden en de op grond van deze modellen voorgespelde waarden. Daarnaast worden emissie maatregelen (anders dan drift) in het geheel niet meegenomen, terwijl hierin juist veel geïnvesteerd is en de effecten hiervan duidelijk zichtbaar zijn. Dit wordt in de monitor op geen enkele manier gewaardeerd.

Organisatie	: Fa. J. Knijn en Zn Bloembollenkwekerij
Geïnterviewde	: de heer Knijn
Functie	: eigenaar telersbedrijf

Relatie met bollenteelt

Eigenaar teeltbedrijf. Tevens voorzitter van de WLTO onderafdeling Obdam.

Datum interview	: 11 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Economische situatie sector

Dit jaar gaat het in de sector economisch slecht en ook voorgaande jaren waren niet al te best voor een aantal bolsoorten. Om die reden zijn enkele jaren geleden nieuwe rassen op de markt gebracht. Aanvankelijk brachten deze inderdaad (wat) extra geld op, maar inmiddels is de toegevoegde waarde relatief klein. Probleem hierbij is echter dat een aantal bedrijven op grote schaal hierin geïnvesteerd heeft. In oktober en november wordt duidelijk welke gevolgen dit heeft. Inmiddels is al wel duidelijk dat sommige bedrijven failliet zijn (gegaan).

Belangrijkste oorzaak van de economische teruggang is het aanbod van bollen: dit is te groot. Het aanbod in de tulpenteelt zou bijvoorbeeld 20% lager moeten worden. De enige manier hiervoor is om deze hoeveelheid daadwerkelijk uit de markt te halen, maar hieraan zou de gehele sector mee moeten werken. Dit is in de praktijk niet haalbaar.

Economische situatie Knijn

Het bedrijf Knijn (12 ha tulpen, 30 ha sjalotten en 6 ha pioenrozen) draait nog altijd redelijk goed. Voor het bedrijf zelf zijn er voldoende perspectieven binnen de teelt van pioenrozen.

Overigens is deze teelt voortgekomen uit de wens tot spreiding van risico's. De teelt van uitsluitend sjalotten werd - hoewel Knijn één van weinige bedrijven in Nederland is die sjalotten verpakt - jaren geleden te risicovol gevonden en de teelt van pioenrozen paste precies in het schema van de sjalotten. Inmiddels is de marktpositie van dit bedrijf hierdoor redelijk sterk.

De meeste bedrijven beperken zich tot het telen van één product en richten zich daarbij op zowel bollen als bolbloemen (broeierij). Dit is behoorlijk risicovol vanwege de vele ziektes in West-Friesland.

Vroeger werd de bollenteelt vaak gecombineerd met grove akkerbouw. Dit leverde echter op termijn niet veel meer op. Vervolgens zijn veel bedrijven lelies erbij gaan telen. Inmiddels is ook dit aanbod echter te groot, waardoor de winsten (sterk) teruglopen.

Economie, ontwikkelingen

Nettenteelt

Steeds vaker worden bollen geteeld met behulp van netten. De netten worden in de grond aangebracht en bij het rooien omhoog gehaald. Voordeel hiervan is dat bij het oogsten geen grond mee wordt gerooid.

Omzanden

Bij het omzanden van gronden is het gebrek aan humus de eerste jaren een knelpunt.

PR en toerisme

De heer Knijn hecht belang aan een goed en realistisch beeld van de bollensector. Om die reden worden regelmatig mensen uitgenodigd om een kijkje te nemen op het bedrijf. Via deze weg hebben bijvoorbeeld statenleden en de platte-landsvrouwen het bedrijf bezocht.

Milieu, stand van zaken

(Milieu)wetgeving

De milieuwetgeving is over het algemeen redelijk: deze biedt kansen. Op een aantal punten wordt dit echter (wat) overtrokken.

Daarnaast blijkt de sector in de praktijk relatief veel tijd en energie te moeten steken in het op de kaart zetten en houden van de sector in provinciale plannen, zoals de structuurvisie OWO (Obdam, Wester-Koggenland en Opmeer) en het streekplan Noord-Holland-Noord.

Bestrijdingsmiddelen

Voor de teelt van bollen is het gebruik van bestrijdingsmiddelen tegen luizen, onkruid en ziekten noodzakelijk. Over het algemeen worden wel steeds kleinere hoeveelheden toegepast. Daarnaast lijkt de jongere generatie bollentelers bewuster om te gaan met de effecten op het milieu dan de oudere generatie.

De heer Knijn is zelf al jaren bezig om bewust minder bestrijdingsmiddelen te gebruiken vanuit de overtuiging dat het milieu meer ontzien moet worden met het oog op toekomstige generaties. Voor het spuiten met bestrijdingsmiddelen wordt bijvoorbeeld gebruik gemaakt van een zogenaamde 'weerpaal'. De teler kan door middel van dit weerstation, dat is ontwikkeld door het PPO, zijn spuitschema optimaliseren, waardoor minder gespoten hoeft te worden. Bijkomend voordeel is een (kleine) kostenbesparing.

Bollen in combinatie met grasland

In de kleistreek in West-Friesland wordt de bollenteelt afgewisseld met grasland ten behoeve van vee. In september wordt de grond doodgespoten. Vervolgens worden de bovenste 25 cm losgehaald en de bollen geplant. Na de oogst wordt vervolgens opnieuw gras ingezaaid. Deze afwisseling is alleen mogelijk op kleigrond.

Milieu, ontwikkelingen

Weidevogels in bollenvelden

Weidevogels nestelen steeds vaker in bollenvelden. Voor het imago van de sector is het van belang om dit uit te dragen. Dit soort ontwikkelingen slaat aan bij de consument.

In de velden van de heer Knijn zijn vrijwilligers actief om nesten te tellen en te markeren. Andere kwekers volgen deze activiteiten, hoewel in de praktijk terughoudend wordt gereageerd. Reden is angst om uiteindelijk afgerekend te worden wanneer bijvoorbeeld de vogelpopulatie terugloopt.

Water

Het thema water is geen knelpunt in deze regio. Over het algemeen is er voldoende water beschikbaar en in erg droge periodes vindt aanvoer vanuit het IJsselmeer plaats.

Organisatie	: E.J. Hogervorst & Zn.
Geïnterviewde	: de heer K. (Klaas) Hogervorst
Functie	: eigenaar telersbedrijf
Datum interview	: 11 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Economische situatie Hogervorst

Hogervorst & Zn. is een familiebedrijf sinds 1860. Inmiddels staat de 5e generatie aan het roer. Op dit moment wordt op 7 ha narcissen geteeld, type Tête à Tête. Dit is een gele mininarcis die meerdere bloemen per steel geeft. Daarnaast vindt op 14 ha teelt van hyacinten plaats, waarvan 3 ha Multiflora. Hogervorst is gespecialiseerd in het maken en telen van de Hyacint Multiflora. Dat is een bol die bestaat uit allemaal kleine hyacintenbolletjes, zodat er uit die ene grote bol een heleboel stelen met bloemetjes komen, terwijl er uit een gewone hyacint maar één steel met bloemen komt (zie www.multiflora.nl).

Zowel de Tête à Tête als de Multiflora's worden sinds de jaren '80 geteeld. Op dit moment staan de prijzen van de Tête à Tête echter onder druk vanwege een te groot aanbod. In de markt van de Multiflora's heeft Hogervorst een marktaandeel van 40-45%. Wat betreft de broeierij is dit aandeel ongeveer 90%. In deze soort zit nog voldoende perspectief. De verwachting is dan ook dat het areaal Multiflora's verder zal groeien, terwijl dat van de narcissen af zal nemen. Het telen van een alternatief tweede gewas wordt minder interessant gevonden dan het verder ontwikkelen van de Multiflora's.

Wel worden inmiddels teelten gewisseld met buurbedrijven. Dit is een gevolg van het feit dat tegenwoordig een teeltwisseling moet worden gehanteerd van 1 op 5 in plaats van 1 op 3. Hogervorst wisselt nu hyacinten met twee buurbedrijven die tulpen telen.

Daarnaast wordt in Callantsoog hyacint op contractbasis geteeld in opdracht van Hogervorst.

PR

Het bedrijf hecht veel belang aan goede PR. Momenteel wordt een nieuwe folder ontwikkeld. Deze wordt verspreid via veilingkranten richting de detaillist. Daarnaast wordt informatie verstrekt aan de consument via etiketten op het product. Tevens wordt hierbij de website (www.multiflora.nl) genoemd voor meer informatie.

Naast deze vorm van PR worden af en toe mensen rondgeleid op het bedrijf. Verder heeft het bedrijf geen activiteiten op het gebied van toerisme.

Economische situatie bollensector

De bollensector is van belang voor Nederland. De sector draait zonder subsidie. De grond is een van de duurste landbouwgronden ter wereld (15-20 €/m²) en toch wordt er nog verdiend met de teelt die hierop plaatsvindt.

In het algemeen renderen de teelten van lelie, tulp en narcis de laatste tijd slecht. De hyacint doet het (nog) goed. Tot twee jaar geleden draaide de gehele sector nog goede omzetten. Er zijn dan ook golfbewegingen zichtbaar, hoewel de situa-

tie ook wel structureel anders wordt. Bedrijven worden groter en de marges kleiner. In tijden van economische teruggang zijn de klappen hierdoor harder ('als het slecht gaat, gaat het echt slecht').

Uitbreidingsmogelijkheden

Knelpunt van de bollensector, in ieder geval in het gebied rond Noordwijkerhout, is het gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden of in ieder geval de moeite die het kost om uit te mogen breiden.

Het Ministerie van VROM wilde bijvoorbeeld de bollenstreek volbouwen, mede in verband met de aanwezigheid van verspreide gebouwen (Pact van Teylingen).

Daarnaast is Hogervorst zelf al twee jaar bezig om van de gemeente toestemming te krijgen voor uitbreiding. Deze lange procedure komt de bedrijfsvoering niet ten goede.

Milieu, stand van zaken

Bestrijdingsmiddelen

Teelt van hyacinten is sterk ziektegevoelig. Belangrijk knelpunt is wortelrot. De laatste 10 jaar heeft dit probleem zit steeds duidelijker gemanifesteerd. Reden is de regelgeving rondom ontsmettingsmiddelen, waardoor het gebruik hiervan steeds verder wordt teruggedrongen. Grondontsmettingsmiddelen zijn inmiddels helemaal niet meer toegestaan. In een enkel geval wordt ontheffing verleend. Bolontsmettingsmiddelen mogen wel worden toegepast, maar het aantal beschikbare middelen loopt terug.

Aan de ene kant is dit goed, maar aan de andere kant is er een gebrek aan goede alternatieve middelen. In de loop der tijd zijn diverse producten getest, maar tot op heden zijn nog geen geweldige resultaten geboekt. Een collega-bedrijf uit de buurt leek dit jaar goede ervaringen op te doen met weer een nieuw middel, maar ook deze resultaten vielen enigszins tegen.

Lastig is dat de bollensector voor fabrikanten van de diverse middelen een te kleine markt is. De ontwikkeling van nieuwe middelen is daarom niet interessant.

Daarnaast worden soms vraagtekens gezet bij de milieuvriendelijkheid van alternatieve middelen. Het middel Carbendazim is bijvoorbeeld afgeschaft vanuit milieu overwegingen, maar van het alternatieve middel moet tweemaal zo veel worden gebruikt om hetzelfde resultaat te bereiken. De vraag is welke milieubelasting optreedt bij het gebruik van Carbendazim met een strengere handhaving bijvoorbeeld met betrekking tot morsen.

Biologische middelen

De bollenteelt heeft belang bij een gezond bodemleven dat in balans is waardoor ziekteverwekkers niet de overhand krijgen. Er wordt gekeken of biologische middelen hieraan een bijdrage kunnen leveren. Een voorbeeld is Pythium, een stof die van nature aanwezig is in de bodem en die schade veroorzaakt wanneer het de overhand krijgt.

Kosten

De investeringen in arbo- en milieumaatregelen zijn relatief hoog. Met name voor oudere bedrijven die geen opvolger hebben vormt dit een knelpunt.

Een bedrijf als Hogervorst is gericht op de toekomst. Vanuit dat oogpunt zijn dit soort investeringen noodzakelijk.

Milieu, ontwikkelingen

Milieuwetgeving wordt positief gevonden. De ontwikkeling van dit beleid gaat door en als het bedrijf hier goed op inspelt, kan het een kans zijn.

Organisatie	: Gebr.vanderKlugt
Geïnterviewde	: de heer P. (Pieter) van der Klugt
Functie	: Bloembollenteler

Relatie met bollenteelt

De gebroeders Van der Klugt hebben een bollenteeltbedrijf op zandgrond in Sint Maartensbrug met een omvang van 25 ha met daarop tulpen/lelies/krokussen/narcissen en irissen en een stukje contractteelt hyacinten.

Datum interview	: 8 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief

Het perspectief van de bollenteelt is niet rooskleurig. Er is sprake van overproductie, waarbij de overheid niet meewerkt door een veelheid aan regels op allerlei gebieden (ruimtelijke ordening, arbeidsvoorziening en belasting). Door de diverse maatregelen zullen binnen 5 jaar veel bedrijven failliet gaan. Dit zullen vooral de meest conservatieve telers zijn. Kansen liggen bij een andere productiewijze (deels in een ander regio/buitenland). Er zal innovatie nodig zijn en daarvoor is een zekere financiële armslag nodig, die de meeste kleine bedrijven niet hebben. Innovatie zal onder andere plaatsvinden in mechanisatie/specialisatie en kwekersverenigingen die de productie van beschermde rassen gaan reguleren, waardoor de prijs stabiliseert.

Aan het massa product bloembollen is momenteel weinig te verdienen en er is een noodzaak om tot productiebeperking te komen en tegelijkertijd meer te mechaniseren en schaalvergroting om de kosten te verlagen.

Bestrijdingsmiddelen

De bollensector is druk bezig om veel netter te werken met bestrijdingsmiddelen. Er is echter tijd voor nodig om resultaten (in bijvoorbeeld oppervlaktewaterkwaliteit) te zien. Echter ook geldt dat 'bestrijdingsmiddelen de goedkoopste verzekeringspremie zijn' en op sommige bedrijven bestrijdingsmiddelen in ruimere mate worden ingezet om een goede oogst veilig te stellen.

Er zijn wel ontwikkelingen zoals een computermodel dat aan de hand van wind/warmte en vochtigheid een indicatie geeft voor de kans op 'vuur'. Aan de hand hiervan kan worden afgeweken van het advies om wekelijks te spuiten, hetzij door een week over te slaan, hetzij door een bepaalde periode extra te spuiten.

Mineralen

Mineralen gelden vooral op zandgronden als een probleem naar de toekomst, wanneer strengere normen en ook handhaving gaan gelden voor oppervlakte water. Op dit moment is het voor ons mogelijk om met de huidige regels bollen te telen.

Als in de toekomst de nieuwe regels van kracht worden, zal dit volgens ons grote gevolgen hebben voor de bollenteelt en misschien wel voor meerdere agrarische bedrijfstakken. Helemaal goed kan ik het niet inschatten. Er ligt hier een schone

taak voor de standsorganisaties om te proberen deze nieuwe regels, voor zover ze al vast liggen, te versoepelen.

Overheid

Een test- en onderzoeksbedrijf in de regio wordt niet meer gesubsidieerd, dit terwijl biologische bollenteelt wordt aangemoedigd. Gezien de kosten van 100 gulden bij 90 gulden opbrengst is biologische bollenteelt totaal niet rendabel. In het streekplan van de regio wordt geen ruimte ingeruimd voor meer landbouw, terwijl er wel een andere bestemming wordt gezocht voor enkele landbouwgebieden in de regio. De overheid lijkt erop uit landbouw te willen verdrijven.

Toerisme

De bollen verkoop heeft vooral een relatie met de marketing activiteiten van exportbedrijven in buitenland en veel minder met het toerisme. Duidelijk is wel dat de bloeiende bollenvelden een aantrekkende werking hebben op toeristen, soms echter spelen er ook conflicterende belangen wanneer een bollenbedrijf grenst aan een recreatieterrein en er overlast wordt ervaren.

Gezondheid

Binnen de regio is een belangenvereniging actief die eropuit is de bollensector uit Zijpe te verdrijven ('Houdt Zijpe Leefbaar'). De discussie over gezondheidsrisico's is al 5 jaar gaande (onder andere door tweede kamerlid Mastwijk), maar onderzoek wijst uit dat er geen verhoogd gezondheidsrisico voor omwonenden bestaat.

Er is niet specifiek sprake van arbowetgeving voor het werken op een bollen bedrijf, de ondernemer gaat zelf verantwoord met gevaarlijke stoffen om.

Reactie op stellingen

1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.

Oneens. Er zijn wel degelijk resultaten geboekt, ook op de bulk. De verbetering van de oppervlaktewater kwaliteit vindt echter vertraagd plaats.

2 Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.

Oneens, echter het is wel jammer dat voorlopers niet zijn beloond. De verwachting is dat de regels strenger gaan worden, waarbij bijvoorbeeld alleen op recept mag worden gespoten. Innovaties bewijzen hun werking bovendien pas na 3 jaar onderzoek in de praktijk.

3 *Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Onzin, de bollenteelt voorziet in de vraag naar bloembollen en niet in een toeristische vraag.

Organisatie	: Productschap tuinbouw
Geïnterviewde	: Mevrouw E. (Elise) Dubbelman
Functie	: hoofd afdeling communicatie, projectleider sector PR bloembollen

Relatie met bollenteelt

Alle tuinbouwbedrijven in zowel de bollenteelt, bollenhandel en veredeling zijn heffingsplichtig. Zij betalen over hun omzet of productieareaal heffingen aan het productschap tuinbouw. De sectorcommissie bloembollen van het productschap initieert generieke activiteiten voor de bollensector.

Datum interview	: 12 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Rol productschap tuinbouw

Alle ondernemingen dragen verplicht gelden af aan het productschap. Deze verplichting is afkomstig van het Ministerie van LNV. Het betreft teeltbedrijven, maar ook veredelings- en handelondernemingen en de veiling. De hoogte van de bijdrage is afhankelijk van het productieareaal of de omzet.

Met de opbrengsten van de heffingen worden generieke activiteiten geïnitieerd. Alle vier genoemde schakels uit de keten, oftewel veredeling, teelt, handel en veiling beschikken over een eigen branche organisatie. Afgevaardigden hieruit vormen de sectorcommissie bollen. Deze commissie beslist uiteindelijk over de activiteiten en projecten die uitgevoerd worden. De activiteiten richten zich op productpromotie, bijvoorbeeld promotie in het buitenland, en teelttechnisch- en marktonderzoek, bijvoorbeeld onderzoek naar ziekten en de mogelijkheden van innovatie op het gebied van arbeid en techniek. Ontwikkeling van nieuwe bestrijdingsmiddelen valt overigens buiten het takenpakket van het productschap: dit wordt overgelaten aan de markt.

Bij de uitvoering van haar taken zoekt het productschap ook afstemming met verschillende maatschappelijke partijen, waaronder de milieubewegingen. Deze partijen nemen bijvoorbeeld deel aan het convenant gewasbescherming.

Economie, stand van zaken

Ongeveer 94% van de export van bloembollen in de EU is afkomstig uit Nederland. De productiewaarde was in 2003 € 575 miljoen. In 2002 was dit € 611 miljoen. De bollensector vertegenwoordigde hiermee ongeveer 9% van de totale productiewaarde in de tuinbouw in Nederland. De productiewaarde is gedaald met 6%, hoewel de export in aantallen wél is toegenomen: de stuksprijs is dus licht gedaald.

De sector is overigens subsidievrij.

In 2002 waren ongeveer 2.600 bedrijven actief in de bloembollenteelt en 276 in de handel. Als gevolg van schaalvergroting is jaarlijks een kleine daling waarneembaar.

Het areaal bloembollen was in 2002 24.000 ha, een stijging met 7% ten opzichte van 2000. De bloembollensector beslaat 19% van het totale areaal volle grond. De dollarkoers en de recessie in Japan hebben effect gehad op de export. De export naar de USA is met 11% gedaald en die naar Japan met 10%. In de bollensector waren in 2002 ongeveer 13.000 personen werkzaam. Het aantal werknemers laat een daling zien van 13% ten opzichte van 2000. De bloembollensector zorgt hiermee voor ongeveer 9% van de werkgelegenheid in de primaire sector. Naast deze directe werkgelegenheid zijn nog ruim 3.500 personen werkzaam in de bollenhandel. Hier is ten opzichte van 2000 een lichte stijging te zien.

Economie, ontwikkelingen

China is een groeimarkt waar ook bloembollen worden geteeld, voornamelijk voor het product snijbloem. Hier wordt vanuit de sector behoorlijk op ingezet net als voor Japan in het verleden ook is gebeurd.

In de USA worden momenteel lessen gegeven op scholen waarin het 'omgaan met bollen' centraal staat. Dit is een initiatief van het IBC.

Toerisme

Het belangrijkste aspect is dat het toerismeseizoen eerder begint als gevolg van de bollenvelden en de Keukenhof. Precieze aantallen zijn weergegeven in de Monitor over 2003.

Daarnaast heeft het Zuid-Hollands Bureau voor toerisme een onderzoek uitgevoerd naar bezoekersaantallen met daaraan gekoppeld de economische waarde voor de bollenstreek.

Milieu

Sinds de jaren '60 is het gebruik van bestrijdingsmiddelen enorm afgenomen. Daarnaast blijken bijvoorbeeld veel vogelsoorten terug te keren naar de bloembollenvelden.

De teelt van bloembollen is een monocultuur, op de grond wordt immers ieder jaar bloembollen geteeld. Hierdoor is de ziektedruk relatief hoog. Ondanks de wisselingen van teelt, dus het ene jaar worden tulpen geteeld, het andere jaar hyacinten enzovoorts, zijn voor het bestrijden van ziekten zoals schimmels en virussen bestrijdingsmiddelen nodig. Als de grond eenmaal door schimmels is aangetast, zijn bestrijdingsmiddelen bijna onafwendbaar, hoewel de grond als alternatieve oplossing ook wel onder water gezet wordt.

Met behulp van veredeling wordt immer gewerkt aan de ontwikkeling van ziekteresistente bollenrassen. Dergelijke ontwikkelingen kosten echter veel tijd. Het traject van een vermoedelijk goed nieuw ras tot de uiteindelijke introductie op de markt kan 20 jaar duren.

Naast dit soort ontwikkelingen zijn enkele telers overgegaan op biologische bloembollenteelt. Hierbij worden helemaal geen bestrijdingsmiddelen toegepast.

Mineralen

Het onderwerp mineralen is geen item dat direct speelt met betrekking tot het imago van de sector.

Water

De kwaliteit van het oppervlaktewater wordt steeds gemeten. In het verleden was hierover soms veel ophef in verband met vissterfte en algengroei. Momenteel is de waterkwaliteit geen belangrijk punt van discussie.

Landschap

Veel omwonenden van bollentelers, vinden het jammer dat de velden slechts korte tijd mooi zijn. In de winter zijn de velden kaal en zwart. Telers kunnen gebruik maken van groenbemesters. Als een stuk grond een jaar niet gebruikt wordt, kunnen stikstofhoudende planten zoals lupine geplant worden. Deze planten geven aan de ene kant een prettig aanzicht. Aan de andere kant kunnen ze in het najaar gewoon ondergewerkt worden om als bemesting te dienen. Belangrijkste voordeel voor de teler is dat hiermee meer rendement kan worden gehaald uit een stuk land.

Energie

Energie is geen onderwerp dat sterk in de belangstelling staat bij het productschap ter attentie van de bollensector. Het thema speelt wél een grote rol in bijvoorbeeld de grote glastuinbouw.

Gezondheid

De arbeidsomstandigheden in de teelt zijn door de jaren heen aanzienlijk verbeterd als gevolg van verdergaande mechanisatie. Op dit moment zijn nog maar een paar aspecten binnen de bollenteelt handwerk. Een voorbeeld is het sorteren.

Toekomstig knelpunt: geschoolde kennis

Het productschap ziet een belangrijk knelpunt voor de toekomst: het toenemende gebrek aan geschoolde kennis. Jongeren zijn steeds minder geïnteresseerd in de tuinbouw en specifiek de bollensector. Hierdoor verdwijnt langzaam de kennis over veredeling, rassen, bloemboleigenschappen en ziektes. Op de lange termijn vormt dit een bedreiging voor een kennisintensieve sector als de tuinbouw.

Een van de redenen voor deze teruglopende belangstelling is het imago dat de sector heeft. Velen hebben hiervan een verkeerd beeld. Het productschap is dan ook in december 2003 een campagne 'Groen werkt' gestart om dit imago op een juiste manier weer

A.2 Gespreksverslagen watersector

Organisatie	: Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier
Geïnterviewde	: de heer H. (Henk) Bouman
Functie	: Senior beleidsmedewerker, dienstonderdeel Water-systemen

Relatie met bollenteelt

Het Hoogheemraadschap is verantwoordelijk voor de waterkwaliteit in de regio. In deze regio bevinden zich een groot aantal bollentelers.

Datum interview	: 7 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief bollenteelt in Nederland

Economisch

Vanuit zijn functie en expertise doet de heer Bouman geen uitspraak over de economische vooruitzichten van de bollensector.

Milieu

Uit milieu oogpunt heeft de bollensector nog een lange weg te gaan om te voldoen aan de normstelling oppervlaktewater kwaliteit. Vooral de normen uit de Kaderrichtlijn Water zijn hierin een knelpunt, omdat deze normen dwingend zijn. De huidige normen vormen een inspanningsverplichting. Vooral wat betref de nutriënten problematiek lijkt een oplossing niet nabij. Wat betreft de bestrijdingsmiddelenproblematiek lijkt technisch op termijn de norm haalbaar.

De sector heeft wel kansen als ze in staat is een meer gesloten bedrijfstype te ontwikkelen met hergebruik en zuivering van drainagewater. De open teelt zoals hij nu is, zou gebruik kunnen maken van de technische mogelijkheden uit de glastuinbouw, waarbij er wellicht ook oplossingen komen voor andere milieubelastende landbouw sectoren.

Handhaving

Het Hoogheemraadschap heeft een beperkte bevoegdheid met betrekking tot naleving Bestrijdingsmiddelenwet (is vooral taak AID/politie). Het Hoogheemraadschap heeft de volledige bevoegdheid voor de WvO vergunningverlening en controle. De teelt op zand kent een uitsluiting van het Lozingenbesluit open teelt en veehouderij, en is daardoor vergunningplichtig middels de WvO. De voorschriften in de WvO vergunningen en het Lozingenbesluit zijn duidelijk en het merendeel van de telers houdt zich aan de voorschriften, enkele malen wordt er geverbaliseerd. Dat de milieuproblematiek oppervlaktewater uitsluitend zouden worden veroorzaakt door een enkele overtreder wordt niet waarschijnlijk geacht. De doelstelling voor de normen van het oppervlaktewater zijn niet haalbaar met uitsluitend de maatregelen uit de WvO.

Projectvestiging

De Provincie Noord-Holland en het Hoogheemraadschap staan momenteel alleen uitbreiding toe, bij projectmatige vestiging. Dit wil zeggen dat bedrijven gezamenlijk een gebied inrichten waarbij verontreinigingen worden voorkomen (door maatregelen in het watersysteem bijvoorbeeld een helofytenfilter). Inmiddels draait er een pilot: Hollands Bloementuin, maar deze is nog niet succesvol, omdat de bedrijven niet de verantwoording willen nemen voor de zuiveringstechnische werken, maar de verantwoordelijkheid bij de overheid leggen.

Toekomstvisie

Eerdere onderzoeken van Alterra geven aan dat de waterkwaliteitsdoelstellingen alleen te halen zijn, als de bollenteelt op zandgronden extreem weinig bemesting toestaat. Hierbij is geen bollenteelt mogelijk.

De huidige methodiek die onder andere vanuit PPO wordt uitgedragen is de 'kaasschaafmethode', om de huidige waterkwaliteitsdoelstellingen te halen is eerder een revolutie nodig. Ook wat betreft de milieubelasting door bestrijdingsmiddelen stagneert de afnemende trend en hebben innovatieve driftebeperkende ontwikkelingen het einde van hun mogelijkheden bereikt. De belangrijkste slagen zijn gemaakt, dit blijkt ook uit de voortgangsrapportage van het landelijk milieuoverleg bollen.

Aandacht is gewenst voor nieuwe initiatieven zoals een meer gesloten bedrijfsstelsel voorgesteld door Grontmij, Proeftuin Zwaagdijk en Oostwaardhoeve voor inrichting van nieuwe bollenpercelen in de Wieringermeer.

Reactie op stellingen

- 1 *Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.*

Oneens. Maatregelen worden door de bulk van de bollenteelt uitgevoerd en er worden wel degelijk minder bestrijdingsmiddelen gebruikt. De geleidelijke stappen volgens de 'kaasschaafmethode' zijn echter onvoldoende en werkelijke innovatie is op termijn onvermijdelijk.

- 2 *Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.*

Eens, met betrekking tot de situatie op dit moment. Begin jaren 90 was er de actie 'Gifbol' welke heeft geleid tot veel inzet in de bollensector en een grote milieuslag, deze voorsprong dreigt nu verloren te gaan. De sector is meer gevoelig voor imago en portemonnee dan voor regels.

- 3 *Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Eens. Een gebied rondom de Keukenhof (Leiden en omstreken) lijkt voldoende. De uitgestrekte bollenvelden in Noord-Holland leveren een geringe toeristische bijdrage. De kanttekening geldt dat dit een persoonlijke observatie is.

Organisatie	: VEWIN
Geïnterviewde	: de heer A.D. (André) Bannink
Functie	: Beleidsmedewerker unit Water & Milieu

Relatie met bollenteelt

Vewin is beleid kennishebber/vertegenwoordiger waterleidingbedrijven, deelnemer aan het Convenant Duurzame Gewasbescherming en ondersteunt de EU-Kaderrichtlijn Water en werkt deze uit.

Datum interview	: 4 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Het perspectief voor de bollenteelt is zorgelijk waar het gaat om de oprukkende bollenteelt in en rond grondwaterbeschermingsgebieden. Uiteindelijk zal een overmatig gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (>500 milieubelastingspunten) effect hebben op de kwaliteit van het grondwater, echter juridisch is een causaal verband met de bollenteelt moeilijk aan te tonen. Op basis van de milieumaatlat blijkt dat verschillende bollentelers een zeer uiteenlopende milieubelasting veroorzaken en dat bovendien duurzame bollenteelt mogelijk is (blijkt ook uit project 'Telen met toekomst' en uit een project met vermindering gebruik herbiciden). Voorbeeldprojecten zouden aantonen dat een minder milieubelastende teelt kan zonder aanzienlijke financiële inspanningen, minder verbruik van bestrijdingsmiddelen is namelijk ook goedkoper. Er is dan geen sprake van een transitie, maar van een goede eerste stap.

Waterkwaliteit en waterverbruik

De innamepunten voor waterwinning uit oppervlaktewater bevinden zich in de regel niet in de buurt van bollenteelt. Verontreiniging van inname water door gewasbeschermingsmiddelen vindt plaats vanuit verschillende bronnen. De norm voor gewasbeschermingsmiddelen bedraagt 0,1 µg/l per middel. De extra kosten die worden gemaakt voor drinkwaterbereiding in verband met de aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen bedroegen in de periode 1991 t/m 2000 € 244 miljoen. Het hoogste kostenaandeel lag in de laatste jaren en vermoedelijk liggen de kosten nu nog hoger.

Het MTR-(Maximaal Toelaatbaar Risico) niveau als onderdeel van het waterkwaliteitsbeleid oppervlaktewater in Nederland, wordt in de buurt van bollenteelt regelmatig overschreden, zowel wat betreft gewasbeschermingsmiddelen als wat betreft nutriënten (fosfaat en stikstof). De sanctie hierop bestaat uit een inspanningsverplichting tot emissievermindering van de veroorzaker.

Grondwaterwinning vindt plaats in grondwaterbeschermingsgebieden, 7% van de oppervlakte heeft hierbij een agrarische bestemming en in toenemende mate is dit bollenteelt. Het op termijn uitspoelen van bestrijdingsmiddelen en in mindere mate de uitspoeling van nitraten baart de watersector ernstige zorgen. De watersector streeft ernaar om op vrijwillige basis afspraken te maken tussen teler en waterleidingbedrijf en niet te streven naar een teeltverbod. Op grond van milieubelastingpunten (milieumeetlat) blijkt er sprake te zijn van een zeer grote spreiding.

ding tussen individuele telers. Een milieubelasting lager dan 500 milieubelastingspunten per hectare lijkt echter wel mogelijk.
Het waterverbruik door de bollenteelt is hoog, naar verluid vooral in Drenthe.

EU Kaderrichtlijn Water

De Kaderrichtlijn Water is gericht op het bereiken van een 'goede toestand' van alle wateren (oppervlakte- en grondwater) in 2015. De norm ligt nog niet vast, maar naar verwachting zal deze in de buurt van de MTR of de drinkwaternorm liggen. Nederland is door de EU in december 2003 in gebreke gesteld, maar heeft inmiddels wel een ambitie document vastgesteld, waaruit blijkt dat er normen komen voor 33 prioritaire stoffen, waarvan 11 bestrijdingsmiddelen.

Voor het bereiken van de 'goede toestand' zijn de verontreinigingen vanuit de landbouwsector een probleem en dienen er inspanningen te worden gepleegd in vermindering van bestrijdingsmiddelen en nutriënten. De sector bollenteelt neemt hierin een prominente plaats in. Ten opzichte van het huidige nationale beleid, zal er bij overtreding van de opgestelde normen sprake zijn van boetes.

Organisatie	: Hoogheemraadschap Rijnland
Geïnterviewde	: mevrouw P. (Patricia) Oude Essink
Functie	: medewerker

Relatie met bollenteelt

Het Hoogheemraadschap is verantwoordelijk voor de waterkwaliteit en -kwantiteit in een deel van Noord- en Zuid-Holland. In deze regio bevinden zich bollentelers, met name in de Duin- & Bollenstreek.

Datum interview	: 19 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Taken hoogheemraadschap en knelpunten

Het hoogheemraadschap is een van de deelnemers in het Pact van Teylingen. Belangrijk discussiepunt hierin is de wijze waarop de waterkwaliteit kan worden verbeterd.

Hierbij zijn de bepaalde belangen van het hoogheemraadschap soms strijdig met die van de bollensector. Het hoogheemraadschap is verantwoordelijk voor een goede waterkwaliteit en -kwantiteit, terwijl de sector vooral gericht is op het in stand houden en verder ontwikkelen van de bollenteelt. De belangrijkste knelpunten worden hierbij gevormd door:

- 1 de bestrijdingsmiddelen en mineralen problematiek;
- 2 de versnippering van watersystemen.

Bestrijdingsmiddelen en mineralen problematiek

Sinds ongeveer 1985 is het knelpunt van de waterkwaliteit in relatie tot de bollensector geconstateerd. Rijnland is sinds 1990 in het kader van het doelgroepoverleg met de bollensector in discussie hierover. Ondanks dat de sector al veel maatregelen heeft genomen, zijn bestrijdingsmiddelen en mineralen nog altijd een knelpunt. De sector is echter over het algemeen van mening dat inmiddels voldoende inspanningen zijn geleverd. Een gemeenschappelijke erkenning van een waterkwaliteitsprobleem is dan ook nog niet aanwezig.

In het Pact van Teylingen wordt nu gezamenlijk gekeken naar mogelijke maatregelen die de waterkwaliteit kunnen verbeteren. De uitvoering hiervan is ondergebracht in het Uitvoeringsplan Water voor de Duin- en Bollenstreek/Leidsche Regio (onderdeel van de Regionale Uitwerking van de Deelstroomgebiedsvisie M-H). Binnen dit Uitvoeringsplan wordt nu onderzoek verricht naar diverse maatregelen.

Rijnland en de bollentelers hebben via vergunningverlening de bestrijdingsmiddelen- en meststoffenproblemen aangepakt. Dit heeft ertoe geleid dat het gebruik hiervan door telers in het algemeen omlaag is gegaan. Het effect van deze maatregel op de concentraties in het oppervlaktewater is voor bestrijdingsmiddel omlaag gegaan, maar van nutriënten gelijk gebleven.

Ondanks de inspanningen van de voorgaande jaren is er in 2003 tussen Rijnland en de sector een discussie ontstaan over de meststoffen. Rijnland en de telers zijn het niet eens over de oorzaak van de gelijkblijvende gehalten bij een verlaagde mestgift. De telers gaan uit van een ophoping van nutriënten in het systeem die nog enkele jaren zal zorgen voor nalevering. Rijnland is van mening dat het gebruik weliswaar verminderd is, maar in zo'n kleine mate dat het geen effect heeft op de waterkwaliteit. Een nog lagere mestgift zou volgens de telers echter tot substantiële opbrengstderving leiden.

Rijnland en de telers hebben afgesproken dat aanvullende maatregelen voor verbetering van de waterkwaliteit in het kader van de Regionale Uitwerking van de Deelstroomgebiedsvisie voor Midden-Holland opgepakt worden.

Versnippering van watersystemen

Het hoogheemraadschap is een uitvoerende instantie, belast met het waterbeheer en dienend aan de functie. De provincie heeft in haar streekplan aangegeven de bollensector te willen behouden en versterken in het gebied. Mede naar aanleiding van de discussies over vernatting van de binnenduinstrand is voor de bollenteelt een peilbesluit vastgesteld voor dit specifieke gebied, De Zilk. Het hoogheemraadschap heeft de inspanningsverplichting om het waterpeil te optimaliseren voor deze sector.

Consequentie is echter dat het watersysteem versnipperd: ieder gebiedje heeft een eigen optimaal waterpeil als gevolg van verschillen in maaiveldhoogtes in de bollenvelden. Voor het hoogheemraadschap vormt dit een knelpunt vanuit het oogpunt van waterkwaliteit en kwantiteitsbeheersing. In een groot aaneengesloten en robuust watersysteem kan de kwaliteit makkelijker constant worden gehouden. Voor het peilvak De Zilk is ten aanzien van het kwantiteitsbeheer de oplossing gevonden dat ten tijde van wateroverlast de peilvakken weer tijdelijk onderdeel worden van de boezem.

Toekomst

Het hoogheemraadschap kan in de toekomst minder garanties bieden voor de levering van zoet water in het gebied, omdat door veranderd klimaat de zoetwateraanvoer in het beheersgebied van Rijnland onder druk kan komen te staan. Aangezien de bollen zeer zoutgevoelig zijn, zullen in dit opzicht problemen gaan optreden. Ingrijpende maatregelen zouden noodzakelijk zijn, tegen hoge maatschappelijke kosten en de vraag zal opkomen wie dit zal betalen. De aanwezigheid van de bollenteelt maakt het beheer voor Rijnland wel erg lastig.

Duurzaamheid, druk op sector

In het streekplan van de Provincie Zuid-Holland wordt in het kader van de bollensector gesproken over duurzaamheid. Hiermee wordt economische duurzaamheid bedoeld. Milieu overwegingen zijn niet expliciet aangegeven, terwijl dit voor een sector als de glastuinbouw bijvoorbeeld wél is gedaan (op het gebied van water).

Vanuit de provincie vindt op dit punt dus nauwelijks druk plaats richting de sector. Alleen het hoogheemraadschap zelf oefent druk uit, omdat de bollensector toch een relatief grote milieubelasting geeft als gevolg van het strakke waterpeil, de

relatief zware bestrijdingsmiddelen en de bemesting. Andere sectoren zijn op dit gebied al verder. Een voorbeeld is de glastuinbouw, maar ook in het kader van industriële wateronttrekkingen zijn al veel maatregelen genomen.

A.3 Gespreksverslagen Milieuorganisaties

Organisatie	: Milieufederatie Noord-Holland
Geïnterviewde	: de heer A.J.W.M. (Ton) Geraedts
Functie	: medewerker landbouw

Relatie met bollenteelt

De Milieufederatie Noord-Holland volgt de bollenteelt op consequenties voor natuur en milieu en probeert zo mogelijk bij te sturen. Een van de projecten is Bollenband, waarin EKO-bollen worden gepromoot bij Noord-Hollandse gemeenten.

Datum interview	: 6 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief bollenteelt in Nederland

Economisch

Schaalvergroting, intensivering en industrialisering zetten in de bollenteelt onverminderd door. Doordat een voortdurende neiging tot overcapaciteit ontstaat komen de prijzen echter onder druk en zal het economisch belang niet echt toenemen. Diversificatie en niche markten zouden met het oog op de economie serieuzer genomen moeten worden. Een kans zou hier kunnen liggen voor biobollen, hoewel dit niet op korte termijn wordt verwacht.

Milieu

Het milieuperspectief voor de bollenteelt is somber, doorbraken komen niet vanzelf maar zullen moeten worden afgedwongen, dan wel gestimuleerd of milieubelasting bestraft. Milieubelasting loont nu en dus is er voor de teler geen stimulans om milieuvriendelijk te telen. De overheid laat het afweten en het milieuprobleem blijft liggen, hetgeen op de lange termijn een bedreiging is. Bollen hebben een imago van natuur/zuiverheid, terwijl dit in strijd is met de praktijk.

Biobollen

Een van de belemmeringen voor de introductie van biobollen is de geringe productieomvang en vraag. Dit heeft tot gevolg dat er sprake is van een instabiele markt, wat niet uitnodigt tot uitbreiding. De milieufederatie probeert dit te onderwerpen met het project Bollenband waarin gemeenten worden gestimuleerd een meerjarig contract tot afname van EKO bollen te sluiten. Aangezien bollen een luxe product zijn, is naar verwachting de prijs geen belemmering, hoewel het huidige prijsverschil met conventionele bollen geen stimulans vormt.

Bestrijdingsmiddelen

De algemene teneur is dat bestrijdingsmiddelen geen probleem meer zijn, dit klopt in zoverre dat de problemen technisch op te lossen zijn. Dat gaat echter niet zomaar gebeuren. Daar heb je de juiste impulsen voor nodig. Een goede wet- en regelgeving en controle om een substantiële vermindering van het bestrijdingsmiddelengebruik te bewerkstelligen. Het is de vraag of die er komt

Mineralen

Mineralen zijn behalve een bestuurlijk probleem, ook een technisch probleem. Een eenmaal bereikte fosfaatverzadiging raak je bijvoorbeeld niet kwijt. Er bestaat een directe relatie tussen bezanden en verergering van de uitspoeling van mineralen (nieuwe saneringsituaties). De oplossing voor nieuwe saneringslocaties ligt uitsluitend bij het voorkomen/verbieden/reguleren van bezanden. Het reguleren van het bezanden is echter met het bestaande instrumentarium niet mogelijk, de reikwijdte van de WVO zou hiervoor dienen te worden uitgebreid.

Beleid

Met een regulerend beleid voor de uitbreiding van het bollen areaal, waarbij voorwaarden worden gesteld bij uitbreiding, kan een innovatie richting duurzaamheid worden bevorderd. Verder zou de overheid een stringenter beleid dienen te voeren, met duidelijker uitgangspunten en concretere beleidslijnen die uiteindelijk leiden tot effectievere vergunningen. Algemene intenties en doelen voor duurzame bollenteelt helpen niet. Deze moeten geconcretiseerd worden tot taakstellingen en opgaven.

De projectvestiging 'Hollands Bloementuin' is mislukt omdat er geen voorwaarden zijn gedefinieerd of eisen gesteld. De aanwezige helofytenfilters vielen en vallen onder de verantwoordelijkheid van het Waterschap. Er is in deze projectvestiging dan ook geen sprake van een meer verantwoorde milieuvriendelijke productiewijze door de bollentelers.

Reactie op stellingen

- 1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.*

Eens. Zie onder Bestrijdingsmiddelen.

- 2 Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.*

Eens. Hoewel het niet (alleen) gaat om strengere regels, maar vooral om het slim uitoefenen van druk. De overheid zou bijvoorbeeld nieuwe ruimte onder voorwaarden beschikbaar kunnen stellen en zich bijvoorbeeld kunnen richten op biobollen, als innovatiesegment. De overheid heeft ook wat te bieden (bijvoorbeeld ruimte) en moet daar een tegenprestatie voor vragen!

- 3 *Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Eens. Het toerisme wordt zelfs bevorderd door het lokaal (duinengebied) uit productie nemen van bollen areaal. Hierdoor komt de landschappelijk en recreatief aantrekkelijke binnenduinrand weer beschikbaar. De huidige intensivering, verglazing en industrialisatie is bedreigend voor het landschap en schadelijk voor het toerisme.

Organization	: Fauna & Flora International
Interviewee	: dr. Abigail Entwistle
Position	: director Eurasia

Affiliation with bulb propagation

Dr Abigail Entwistle was one of the initiators of a project on diminishing bulb collection from the wild and replacing it by local bulb propagation during the 90's.

Date interview	: 8 juli 2004
Reporter	: Ronald Schillemans

Background

The trade in plants and animals that have been collected from the wild continues to pose a threat to source populations and natural habitat. Conservation organizations have looked for ways to restrict off take of such species, and where appropriate to ensure that continued trade can be sustainable. Because international trade is generally driven by foreign demand, cooperative international mechanisms may be required to prevent over-exploitation. It is widely acknowledged that addressing the threat from trade solely at source may not always protect a species, and it may be necessary to investigate compliance at all levels of the trade and to sensitize markets. Furthermore, restriction of trade can also have implications for the welfare and rights of local people, who may rely on the collection of wild products as a source of income, and on the values that are placed on the local habitat.

The Toros Mountains in Turkey are the centre for collection of wild bulbs. Wild harvesting is particularly damaging to bulbous plant populations because it involves removal of the entire plant, leaving no opportunity for further vegetative growth, and is typically conducted prior to seeding, when leaves are still easily visible.

The demand for these bulbs particularly exists in the UK and Germany.

Bulbs were collected by villagers, receiving less than 1% of the final market value of the bulbs. Within Turkey the export of bulbs was organized by at most five companies, under a series of government quotas. Most of this trade was then channeled through middlemen in the Netherlands. Bulbs were generally re-exported to the UK, Germany and the US, and many bulbs reached their final markets bearing the misleading label 'Grown in Holland'.

By the late 1980s village collectors reported that wild bulb stocks were becoming depleted [Abigail Entwistle, Sema Atay, Andy Byfield and Sara Oldfield *Alternatives for the bulb trade from Turkey: a case study of indigenous bulb propagation*, Oryx Vol 36 No 4 October 2002].

The Indigenous Propagation Project

The Indigenous Propagation Project was established in 1991 as a response to the high level of exports of wild-collected flower bulbs from Turkey, and the perceived risk to native bulb populations.

The first trial site was selected in 1993 for local propagation of bulbs. From that moment on the sites were expanded and eventually 250 villagers were involved

in 2000. Bulb production increased from 303 kg in 1996 to 1.237 kg (c. 200,000 bulbs) in 2000. The price paid for the bulbs was also more fair, representing c. 12% of the final market price.

The production was supported with marketing efforts which resulted in a demand that outstripped supply in 1999. This success was enhanced by a voluntary certification scheme for bulb retailers and wholesale suppliers, communicated to the customer within the *The Good Bulb Guide*.

Clearly the scale of the project cannot produce sufficient bulbs to completely relieve the pressure on wild populations, but the changes in the bulb market and the restriction of national quotas over the same period have significantly reduced demand for wild bulbs. For a certain species the export of 1997 had dropped to 5.5 million bulbs, from a figure of 25.6 million in 1990.

Current status

Bulb collection from the wild is ongoing but on a far reduced scale. The collected bulbs are for direct sale but also to be used for genetic material in developing new production species and strengthening existing species in the Netherlands.

The greatest existing threat is the collection of endangered species, often without being aware of this while common and endangered species closely resemble each other.

Organisatie	: Stichting Natuur & Milieu
Geïnterviewde	: de heer Gijs Kuneman
Functie	: teamleider

Relatie met bollenteelt

SNM is een milieu organisatie en vanuit die rol kritisch ter attentie van de milieu-belasting van de bollenteelt.

Datum interview	: 3 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Visie SNM algemeen

'Iedere teelt heeft recht van bestaan, mits voldoende milieuvriendelijk wordt gewerkt, nu al of in de nabije toekomst.'

SNM was de laatste jaren niet actief ten aanzien van de plantaardige sectoren. Het besluit om (onder meer) de bollenteelt op te pakken kwam naar aanleiding van de influx van deze teelt in nieuwe gebieden: op diverse plaatsen verscheen nieuwe bollenteelt, vaak in de vorm van reizende teelt. Deze ontwikkeling bracht een extra milieubelasting met zich mee. SNM en de provinciale milieufederaties waren daarom van mening dat strengere eisen gesteld zouden moeten worden om de ontwikkeling af te remmen. Gaandeweg is SNM tot de conclusie gekomen dat 'RO' rond bollenteelt niet los gezien kan worden van 'milieu'. Ruimtelijke eisen aan de teelt zijn vaak ingegeven door milieueisen.

In 2003 heeft SNM samen met de 12 provinciale Milieufederaties een visie opgesteld t.a.v. de bollensector in Nederland '*Op weg naar duurzame bollenteelt*'.

Deze visie vormt de basisinformatie voor het interview en wordt daarom als bijlage toegevoegd. In het interviewverslag worden de belangrijkste punten hieruit kort weergegeven.

Relatie SNM en KAVB

Door het visietraject heeft SNM een betere relatie gekregen met de bollensector, met name de KAVB (Koninklijke Algemeene Vereniging voor Bloembollencultuur).

Inmiddels bestaat consensus over het feit dat de bollensector problemen met zich mee brengt: watervervuiling en opzanding van landbouwgrond.

De twee partijen zijn het oneens over twee andere aspecten: verstoring van het landschap en verdroging. SNM is van mening dat de bollenteelt verstoring van het landschap veroorzaakt door de verspreide schuren en kassen. Met name op de esgronden in Drenthe wordt dit als probleem ervaren. Daarnaast vindt SNM de verdroging een belangrijk knelpunt als gevolg van de lage grondwaterstand en de grote behoefte aan zoetwater bij teelt van bollen.

Beide aspecten worden door de KAVB als minder belangrijk ervaren, mede omdat de KAVB niet overtuigd is van het feit dat de bollenteelt (extra) verdroging veroorzaakt.

Op dit moment lijkt deze discussie overigens wat naar de achtergrond verplaatst te zijn.

Bestrijdingsmiddelen, mineralen en effecten op water

Groot probleem van de bollensector is het hoge gebruik van bestrijdingsmiddelen en meststoffen. Hierdoor ontstaat ernstige waterverontreiniging: MTR waarden worden regelmatig overschreden.

Op dit moment vallen nieuwe bollenvelden in de huidige regelgeving ten aanzien van de WVO vergunningplicht tussen wal en schip. Voor de bestaande bollengebieden werd de WVO-vergunningplicht ingesteld om de veel grotere waterverontreiniging in die gebieden aan te kunnen pakken. In nieuwe bollengebieden die ontstaan door bezanding geldt deze plicht niet, terwijl de milieuverontreiniging daar even ernstig is (of wordt) als in de bestaande bollengebieden.

Water: verdroging

Verdroging van duingebieden wordt gezien als belangrijk knelpunt. SNM wil dan ook geen of in ieder geval minder bollenteelt aan de binnenduinrand.

Op dit moment worden inderdaad bedrijven verplaatst. Verder ligt hier een taak voor provincies, gemeenten en waterschappen.

Landschap

Het landschap wordt verstoord door verspreide kassen en schuren in de bollenteelt.

Daarnaast vindt plaatselijke aantasting van het landschap plaats, zoals de essen in Drenthe. Het gaat hierbij ook nog om de zeer milieubelastende lelieteelt. Door middel van goede gemeentelijke bestemmingsplannen zou dit moeten worden voorkomen. Een oplossing kan gevonden worden in agro-clustering waarbij alle bij de bollenteelt betrokken bedrijven worden geclusterd in één gebied.

Bodem

Belangrijkste probleem met betrekking tot de bodem is het ontstaan van gronden die gevoelig zijn voor uitspoeling door ophoging van landbouwgronden met zeezand. Provinciale streekplannen en gemeentelijke bestemmingsplannen kunnen hierbij behulpzaam zijn.

Duurzame bollenteelt

Voor het oplossen van bovengenoemde problemen is duurzame bollenteelt een optie. Om dit verder van de grond te krijgen zijn zogenaamde projectvestigingen gestart. Op grond van ervaringen in de Kop van Noord-Holland (Hollands Bloementuin) heeft SNM echter vastgesteld dat van duurzame teelt nog geen sprake is. Redenen zijn dat bijvoorbeeld de aanleg van zuiveringsvoorzieningen moeizaam tot stand komt en de milieuwinst van zogenaamde zuiveringsvelden onduidelijk is.

Bij nieuwe projectvestigingen zou dan ook een inrichtings-mer moeten worden opgesteld.

Om biologische en conventionele prijzen eerlijk te kunnen vergelijken zouden de kostprijzen transparant moeten worden gemaakt waarbij alle maatschappelijke kosten in rekening worden gebracht.

Daarnaast is stimulering van de biologische teelt nodig, onder andere door middel van kennisoverdracht. Hierbij is overleg tussen de sector, overheden en maatschappelijke organisaties eveneens erg belangrijk.

Economie

In principe is het economische aspect van de bollensector voor SNM niet interessant: voorop staat ecologische duurzaamheid. SNM ziet het als haar taak om deze ecologische duurzaamheid te agenderen en de overheid te wijzen op haar taken, bijvoorbeeld het handhaven van wettelijke eisen in dit kader.

De effecten die mogelijk uit deze wettelijke eisen voortkomen, bijvoorbeeld het onmogelijk worden van een teelt op een bepaalde plek, is voor SNM geen reden om haar standpunten te veranderen.

Hierbij wordt wel onderscheid gemaakt tussen grondgebonden sectoren die een belangrijke bijdrage leveren aan het landschap en niet-grondgebonden, intensieve sectoren. De eerste categorie bedrijven, zoals de melkveehouderij en de akkerbouw, leveren zowel een economische, als een maatschappelijke én soms zelfs een ecologische bijdrage. De tweede categorie niet. Dit betreft dan de intensieve veehouderij en bijvoorbeeld de glastuinbouw. SNM hecht (meer) aan het voortbestaan van de grondgebonden sectoren.

Uiteraard bestaan bij dit onderscheid grensgevallen: grootschalige akkerbouw creëert weliswaar een open landschap en biedt soms ruimte aan akkervogels, maar heeft vaak geleid tot verschraling van het landschap. Groenteteelt die richting akkerbouw gaat maar ook de bollenteelt zijn relatief vervuilend, leveren een geringere bijdrage aan het landschap (grote schuren, spoelbassins), maar dragen toch ook bij aan openheid. Doel is de negatieve effecten te beheersen en de positieve effecten te versterken en behouden.

Organisatie	: Milieufederatie Drenthe
Geïnterviewde	: mevrouw J. (Judith) Van den Berg
Functie	: beleidsmedewerker groene ruimte

Relatie met bollenteelt

De milieufederatie is in de loop der jaren actief geworden ten aanzien van de bollensector als gevolg van de vele uitbreidingen in combinatie met de milieubelasting. De federatie wil een dialoog voeren met alle partijen om hierover tot afspraken te komen, die uiteindelijk moeten resulteren in beleid.

Datum interview	: 6 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Historie: opkomst lelieteelt

Een aantal jaar geleden is de Milieufederatie Drenthe benaderd door inwoners van Drenthe met vragen over de lelieteelt die zich in hun omgeving steeds verder uitbreidde. Op dat moment bleek Drenthe al de op twee na grootste lelieteelt te hebben van Nederland. Het gaat hierbij om reizende lelieteelt. Belangrijkste reden hiervan is dat de ruimte in Noord-Holland schaars werd, waardoor telers uitgeweken zijn naar Drenthe. Met name in Zuid-West Drenthe blijkt de grond uitstekend geschikt voor bollenteelt.

De Milieufederatie heeft vervolgens meer onderzoek gedaan. Van de resultaten is men geschrokken, met name het feit dat veel lelievelden en bijbehorende spoelplaatsen zich bevonden op de essen, cultuurhistorisch waardevolle en gevoelige gebieden in Drenthe. Daarnaast bleek veel teelt plaats te vinden aan de rand van twee grote nationale parken.

Beleid

Naar aanleiding van de onderzoeken is de provincie op de hoogte gebracht, omdat hiervoor geen beleid bleek te bestaan. De prioriteiten van de provincie lagen echter elders, waardoor de bal werd teruggespeeld naar de milieufederatie. Deze heeft vervolgens een notitie uitgebracht getiteld 'Land van de reizende bol'.

Deze notitie is breed verspreid om het onderwerp te agenderen.

Belangrijkste punten in deze notitie waren het gebruik van relatief grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen en de effecten van watergebruik (drainage en/of beregening). De lelieteelt brengt als gevolg van deze aspecten een grotere milieudruk met zich mee dan toen het land nog in gebruik was als aardappelveld of grasland zoals bij de meeste velden het geval was, terwijl er geen beleid bestaat dat deze gevolgen inperkt.

Bollenboos

Parallel aan de activiteiten van de Milieufederatie was de lokale actiegroep Bollenboos actief. Begin 2003 heeft deze groep een notitie uitgebracht voor de inwoners van de Gemeente Westerveld met informatie over de lelieteelt. In de Gemeente Westerveld is het onderwerp hierdoor op de agenda gekomen, hoewel ook in deze gemeente nog geen beleid is ontwikkeld.

Verdroging

De Milieufederatie heeft samen met Bollenboos een interview gegeven bij het radioprogramma Vroege Vogels over de hele problematiek. Met name het verdrogingsaspect is hierbij verkeerd gevallen bij de sector zelf, de KAVB en de NLTO. Deze organisaties hebben vervolgens een onderzoek laten uitvoeren door TNO waaruit bleek dat *in algemene zin* geen verdrogingseffecten ontstaan als gevolg van de bollenteelt.

Naar aanleiding van deze ontwikkelingen wilden beide partijen samen in gesprek met de provincie. De KAVB heeft dit net als de Milieufederatie aangekaart bij de provincie. Doel van dit overleg was voor de Milieufederatie om een discussie te voeren over de plaats en de voorwaarden waar de bollenteelt zou moeten en mogen komen.

Begin 2004 heeft een eerste overleg plaatsgevonden. Op dit moment zijn door de partijen thema's benoemd om duidelijk te krijgen waar de discussie zich op richt. Het is de bedoeling dat er vervolgesprekken komen. De provincie heeft hierin een leidende rol.

Mede door een onderzoek samen met Overijssel naar het gebruik van bestrijdingsmiddelen is het onderwerp bij de provincie verder geagendeerd. Momenteel bestaan er plannen om een monitoringssysteem op te zetten voor het meten van de gebruikte bestrijdingsmiddelen en de eventuele effecten van verdroging.

Inmiddels zijn ook de waterleidingmaatschappijen op de hoogte van de problematiek. In de loop der tijd is gebleken dat ook lelieteelt plaatsvindt in grondwaterbeschermingsgebieden. Ook in dit kader blijkt beleid te ontbreken.

Duurzame teelt

De telers zelf zijn de laatste jaren bezig met diverse onderzoeken en maatregelen in de bollensector. Aan de ene kant richt dit onderzoek zich op het verkrijgen van inzicht in de effecten van de lelieteelt onder de omstandigheden zoals die zich specifiek in Drenthe voordoen. Hiervoor is de Stichting ROL opgericht, Regionaal Onderzoek Lelieteelt.

Daarnaast wordt door de telers onderzoek gedaan naar de mogelijkheden van duurzame en biologische teelt.

Verder houden de telers door middel van rondleidingen diverse personen en organisaties, zoals de statenleden, op de hoogte van de laatste ontwikkelingen.

De telers zijn dan ook niet blij met de negatieve publiciteit als gevolg van de activiteiten van de Milieufederatie.

Toerisme

Toerisme als gevolg van de bollensector speelt in Drenthe geen rol, omdat knoppen al worden verwijderd alvorens de bloei begint. Dit komt de kwaliteit van de bol ten goede. Telers denken momenteel wel over verbetering van het imago in deze zin. Een mogelijkheid die wordt overwogen is om aan de randen van de velden wel bloeiende bollen te telen, zodat het aanzicht prettiger wordt.

Economie

De bollenteelt wordt door veel partijen gezien als goed alternatief voor de slecht renderende akkerbouw, voornamelijk de zetmeel aardappelteelt. De Milieufederatie vindt dit beeld wat te positief.

Meer dan 90% van de lelieteelt bestaat uit zogenaamde contractteelt: de teelt vindt plaats in Drenthe in opdracht van een teler die doorgaans woonachtig is in Noord-Holland. De vraag is in dat geval in welke mate deze vorm van teelt bijdraagt aan de lokale economie.

De Milieufederatie is niet 'tegen' de bollensector in Drenthe. In principe moet hier ruimte voor zijn. Belangrijkste vraag is alleen op welke plek? En op welke manier? De Milieufederatie zou de bollenteelt bijvoorbeeld liever zien in de Veenkoloniën, maar die plaatsen schijnen als gevolg van aardappelmoetheid niet erg geschikt te zijn.

Op dit moment kan de teelt zich ongestoord uitbreiden en daar wil de Milieufederatie paal en perk aan stellen.

A.4 Gespreksverslagen Provincies

Organisatie	: Provincie Flevoland
Geïnterviewde	: de heer W.B.L. (Wim) Verhoeven
Functie	: beleidsmedewerker Land- en Tuinbouw
<i>Relatie met bollenteelt</i>	
De heer Verhoeven heeft een langjarige beleids- en praktijkervaring in de bollenteelt.	
Datum interview	: 11 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Het perspectief van de bollenteelt wordt bedreigd door de te nemen maatregelen vanuit de EU Kaderrichtlijn Water en de mestwetgeving. De sector is behoorlijk veerkrachtig vanuit de expertise in onderzoek, de keuringsdienst en het goed georganiseerde bollenvak.

Bestrijdingsmiddelen

Het Actieplan Reductie Gewasbescherming is ingezet wat moet leiden tot verminderd gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Er zijn echter weinig of geen alternatieven en de sector blijkt moe vanwege de onbetrouwbare overheid. De sector moet meer en meer kosten maken en/of heeft verminderde opbrengsten door de steeds strikter wordende regels. De provincie pleit voor handhaving en striktere regelgeving in overleg met de bollensector.

Waterkwaliteit en -verbruik

Verontreiniging van het oppervlaktewater met bestrijdingsmiddelen is moeilijk te traceren naar een bron en oorzaak. Oorzaak zou kunnen zijn door afspoeling, drift, een calamiteit of verdamping. Omdat bovendien niet aanwijsbaar wie de bron is, maakt het Waterschap melding van de verontreiniging in een nieuwsbrief aan de telers en worden er projecten en actieplannen opgesteld in overleg met LTO en de provincie.

Vermesting van het oppervlaktewater vindt zijn oorzaak vooral in de veehouderij. In Flevoland speelt verdroging geen rol van betekenis omdat beregend wordt met oppervlaktewater, dit kan wel leiden tot een verhoogde kans op verspreiding van ziektes.

De waterkwaliteit van het oppervlaktewater wordt beïnvloed door zout kwelwater wat een regelmatig doorspoelen van de sloten noodzakelijk maakt.

Toerisme

Flevoland heeft kent zijn eigen bollentoerisme met bloembollenroutes voor auto's, fietsers en wandelaars. De routes leiden langs velden van tulpen, lelies en gladiolen (de belangrijkste bollen in Flevoland). De routes spelen een belangrijke rol in het Tulpenfestival dat in de week rond Koninginnedag wordt georganiseerd.

Verdere activiteiten zijn de openstelling van een bollenbedrijf, de verkiezing van een bloembollenkoningin en een muziekfestival. De organisatie berust bij Stichting Emmeloord Promotie, en het bloembollenvak.

In het voorjaar is er in Flevoland de Creierflora die door het bloembollen vak wordt georganiseerd.

Economie

De export van bollen stagneert en de prijzen staan onder druk. Grote bedrijven kunnen de financiële teruggang opvangen, kleine bedrijven zullen moeten specialiseren naar hoogwaardig uitgangsmateriaal.

Eerder heeft een toestroom naar de bollensector plaatsgevonden, omdat andere sectoren als de aardappelteelt en graanteelt een prijsdaling meemaakten.

Als een van de weinige landbouwsectoren kent de bollensector geen subsidie vanuit Brussel, omdat zij voor de vrije markt teelt, net als bijvoorbeeld de aardappelteelt.

De toegenomen bollenactiviteiten in Flevoland vragen om een regionale ondersteuning op het gebied van keuring, onderzoek, gewasbescherming etc. Op deze manier kan de teelt sneller naar een hoger niveau worden getild. Een mogelijkheid zou zijn dit samen te voegen met en onder te brengen bij de NAK-Landbouw (Nederlandse Algemene Keuringsdienst) te Emmeloord.

Gezondheid

Indien de teler zich verantwoordt gedraagt (conform Arbo wetgeving en de opgestelde RIE (Risico Inventarisatie en Evaluatie) wordt geen nadelige invloed op de gezondheid verwacht.

Organisatie	: Provincie Noord-Holland
Geïnterviewde	: de heer Stephan Melis
Functie	: medewerker team landbouw

Relatie met bollenteelt

De provincie heeft verschillende rollen t.a.v. de bollensector: stimulerend, faciliterend en vergunningverlenend en handhavend.

Datum interview : 6 mei 2004
Verslag : Ingeborg de Keizer

Economie en toerisme

De bollensector is vanuit economisch en cultuurhistorisch oogpunt belangrijk voor de Provincie Noord-Holland. Ook het toerisme draagt hieraan bij, bijvoorbeeld door middel van dagtochten door de Kop van Noord-Holland waarbij een bezoek aan de bollenvelden een onderdeel is.

Een positief imago van de bollensector, ook in het buitenland, is om die reden belangrijk. De provincie probeert dit imago positief te houden en verder te versterken. Vanuit die optiek wordt geprobeerd om de bollenvelden ook buiten het bloeiseizoen aantrekkelijker te maken door middel van landschappelijke aankleding en nieuwe activiteiten op het platteland.

Water

Met betrekking tot het thema water heeft de provincie een indirecte rol: via het peilbesluit en RO beleid vindt sturing plaats. De uitvoering van beleid vindt plaats door de waterschappen en gemeenten.

Hierbij treedt soms spanning op: de visie van de provincie, waarin de uiteenlopende gebiedsbelangen centraal staan, strookt niet altijd met de visie van de waterschappen die zich richten op het thema water.

Energie

Energie is voor de provincie een belangrijk onderwerp, maar niet specifiek met betrekking tot de bollensector. Wel zijn door middel van bijvoorbeeld het DOE project, Duurzaam Ondernemen op het Erf, alle bedrijven doorgelicht. Energie vormde een onderdeel van deze doorlichting.

Verder heeft de sector de MJA Energie ondertekend.

De provincie heeft voor het thema energie dus een rol op de achtergrond met uitzondering van activiteiten op het gebied van windenergie. Daarin profileert de provincie zich juist actief.

Emissies, w.o. bestrijdingsmiddelen

De provincie heeft een belangrijke rol gehad in het milieuconvenant en het Landelijke Milieu Overleg Bloembollen. De bollensector is momenteel de enige vollegrondsector waar de milieukwaliteit scherp wordt gemonitord.

Lange tijd is veel aandacht besteed aan het terugdringen van emissies 'op het land', bijvoorbeeld door het instellen van teeltvrije zones en het verbieden van bepaalde typen bestrijdingsmiddelen. De afgelopen 10 jaar is ook bij de sector zelf het probleembesef gegroeid en zijn diverse investeringen gepleegd - al of niet verplicht opgelegd - om de milieubelasting te verlagen.

Inmiddels is gebleken dat de emissies 'op het erf' ook een belangrijke rol spelen. Het gaat hierbij om emissies als gevolg van bolontsmetting en bijvoorbeeld de stoffen die vrijkomen als de bollen opgeslagen liggen. Daarnaast zorgen de diverse transportbewegingen voor emissies.

De focus voor het thema emissies verschuift dan ook 'van het bollenland' naar 'het erf'. Ook door de telers zelf wordt deze ontwikkeling gezien. Er bestaat draagvlak voor maatregelen, hoewel milieumaatregelen wel een van de grote bedreigingen vormen voor de sector. Inmiddels zijn voorschriften ontwikkeld die opgenomen worden in de vergunningen, bijvoorbeeld ten aanzien van het afdekken van kisten.

Landgebruik, RO

De provincie had tot aan de huidige collegeperiode hoge ambities ten aanzien van de agribusiness. Centraal hierin stond het aantrekken van bollenhandel uit Zuid-Holland.

In de huidige collegeperiode wordt aan dit punt minder prioriteit gegeven, omdat deze ontwikkeling toch vanuit de marktpartijen zelf moet plaatsvinden.

Onder andere als gevolg van de effecten van de bollenteelt op het milieu had de provincie ook hoge ambities ten aanzien van het verplaatsen van bedrijven vanuit de binnenduinrand naar andere locaties. Deze ambities zijn echter eveneens bijgesteld. Het aantal hectare te verplaatsen areaal is verkleind in verband met de hoge kosten. In plaats daarvan worden oplossingen gezocht in ruimte voor ruimte regelingen.

Wel is het 'concentratiegebiedbeleid' gehandhaafd. Hiermee stuurt de provincie op het areaal bollen op zand. Aan dit sturingsinstrument zijn ook vergunningverlening en handhaving gekoppeld.

Deze aanpak wordt als succesvol ervaren.

Ontwikkelingen

Uitbreiding bollensector

Voor de telers is het uit productie nemen van grondoppervlak de grootste bedreiging voor de sector. De provincie wil alleen uitbreiding van de permanente bollenteelt op een duurzame wijze. Deze uitbreiding moet plaatsvinden in de vorm van zogenaamde projectvestigingen. Uitbreiding op andere plaatsen wordt tegengegaan (mede) met het oog op de milieueffecten. Ongeveer 10 jaar geleden is gestart met een projectvestiging met het idee dat hiermee de milieueffecten worden gereduceerd. Op dit moment is nog niet helemaal duidelijk of dit ook daadwerkelijk het geval is. Reden hiervoor is dat de systemen die toegepast worden in een dergelijke projectvestiging, bijvoorbeeld een helofytenfilter, tijd nodig hebben om optimaal te functioneren. De uiteindelijke (milieu)effecten zijn pas op langere termijn zichtbaar.

De provincie is nog zoekende naar de eigen rol in deze ontwikkelingen. In dit verband wordt wel contact gezocht met bijvoorbeeld andere provincies, maar ieder gebied blijkt een eigen problematiek te kennen met eigen oplossingen. Zuid-Holland kampt bijvoorbeeld met een krimpend areaal in plaats van een toenemend zoals in Noord-Holland. En in Drenthe bevindt zich uitsluitend reizende bollenteelt (lelies). Daarnaast heeft iedere provincie te maken met andere waterschappen.

Reizende teelt

De reizende teelt wordt ook in Noord-Holland steeds belangrijker, bijvoorbeeld in de Wieringermeer waar het grondwater relatief zout is. De grootste groei vindt momenteel plaats in de tulpenteelt, een teelt die ook in reizende vorm kan plaatsvinden. Dit laatste biedt mogelijkheden voor verlaging van de druk op de ruimte en de milieubelasting.

Duurzame teelt

In de nieuwe collegeperiode wordt gestreefd naar de opzet van een experimenterbedrijf waarin duurzame teelt centraal staat.

Organisatie	: Provincie Zuid-Holland
Geïnterviewde	: mevrouw Irene Pirovano
Functie	: beleidsmedewerker afdeling milieu

Relatie met bollenteelt

De provincie heeft veel aandacht voor de bollensector, m.n. vanwege het economische belang (m.n. toerisme).

Datum interview	: 18 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Economisch perspectief

Binnen de Provincie Zuid-Holland bestaat veel aandacht voor de bollensector, vooral vanwege het economische belang. Centraal hierin staat de Keukenhof. De provincie zet zich dan ook in voor het voortbestaan hiervan.

Een belangrijk aspect hierbij is kennisontwikkeling. Hiermee wil de Keukenhof zich profileren en ook vanuit de branche zelf wordt hierop ingezet. Diverse kwekers specialiseren zich bijvoorbeeld in een bepaald soort teelt in plaats van grootschalige productie.

Landschap

De provincie vindt de bollensector ook van belang voor het in stand houden van het open landschap. Hiermee blijft ook de herkenbaarheid voor het toerisme bestaan.

Pact van Teylingen

In 1996 is door diverse organisaties, variërend van gemeenten tot LTO, KAVB, toerismebranche en milieu organisaties het Pact van Teylingen ondertekent. Dit is een gebiedsgerichte visie en programma voor (in tijd en kwaliteit) duurzame ruimtelijke en economische ontwikkeling van de Duin- en Bollenstreek met 2015 als horizon.

Voor de toekomst van deze streek werden een vitaal bollengebied en een open landschap belangrijk gevonden¹.

De afspraken die in dit Pact zijn vastgelegd, blijken in de praktijk niet altijd makkelijk uitvoerbaar. Om die reden is Het Offensief van Teylingen verschenen. Door middel van dit Offensief worden lastige of vastgelopen projecten in de bollensector aangepakt en indien nodig vlot getrokken. Een voorbeeld is een agrarisch bedrijventerrein dat werd beoogd. Dit kwam niet van de grond als gevolg van financiële knelpunten en het feit dat een deel van dit terrein buiten de rode contouren van het streekplan viel. Vanuit het Offensief van Teylingen wordt nu gezocht naar mogelijkheden om de rode contour enigszins te verbreden, waardoor toch een hogere kwaliteit wordt bereikt met betrekking tot de twee doelen vitaal bollengebied en open landschap.

¹ <http://212.204.198.97/download/files/PvT5jaar200205folder.pdf>

Milieu perspectief

Bestrijdingsmiddelen

Op het gebied van milieu worden al veel activiteiten ontwikkeld vanuit de branchevereniging KAVB. Vanuit het Doelgroepenoverleg, waarin zowel de KAVB als de provincie zitting hadden, is het Landelijk Milieu Overleg Bollen ontstaan. En hoewel het hierin opgestelde convenant officieel niet van kracht is, wordt het gedeelte over monitoring wel verder opgepakt. Jaarlijks wordt een monitoringsrapportage opgesteld waarin de milieubelasting in kaart wordt gebracht. In het algemeen kan hieruit worden geconcludeerd dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen jaarlijks minder wordt. Probleem hierbij is echter wel dat steeds minder makkelijk aangegeven kan worden welke stoffen specifiek afkomstig zijn van de bollensector. Landbouwsectoren gaan steeds vaker dezelfde soorten middelen gebruiken, onder andere doordat er steeds meer middelen vanuit milieuoogpunt van de markt worden gehaald.

Een ander punt is dat de waterkwaliteitsnormen onder invloed van de Kaderrichtlijn Water steeds verder worden aangescherpt, waardoor het voor de sector lastig is om hieraan te voldoen.

De provincie is van mening dat de sector zich voldoende inspant om de milieubelasting verder te verlagen. Een positief imago wordt ook door de branche en telers zelf belangrijk gevonden, hoewel individueel wel grote verschillen optreden. Hierop voert de provincie dan ook niet actief aanvullend beleid. Wél legt de provincie bijvoorbeeld eventueel relevante vragen neer bij de stuurgroep die op haar beurt maatregelen voorstelt voor - en in samenspraak met - de sector.

Mineralen

Mineralengebruik door de bollensector is geen onderwerp waar de provincie actief op inzet.

Biologische teelt

De provincie heeft in het verleden sterk ingezet op biologische teelt, onder andere door middel van projecten en subsidies. Inmiddels is er nog slechts één kweker die op biologische wijze teelt. Op dit moment is biologische teelt geen speerpunt binnen het provinciale beleid. Dit type ontwikkelingen wordt aan de branche overgelaten. Deze heeft voldoende aandacht voor het omlaag brengen van de milieubelasting.

Water

De verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het oppervlaktewater ligt bij het hoogheemraadschap. Monitoring van de kwaliteit van het grondwater is onderdeel van de jaarlijkse voortgangsrapportage van het Landelijk Milieu Overleg Bloembollen.

A.5 Gespreksverslagen Onderzoek en Innovatie

Organisatie	: Riza (Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling)
Geïnterviewde	: de heer R. (Rob) Faasen
Functie	: beleidsmedewerker Hoofdafdeling Emissies/afdeling Diffuse en communale bronnen/cluster Landbouw
<i>Relatie met bollenteelt</i>	
Onderzoek en advies op het gebied van bestrijdingsmiddelen emissies	
Datum interview	: 9 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief bollenteelt in Nederland

Economisch

De bloembollensector heeft vanwege de achterblijvende rendementen in overige sectoren van de volle grondsteelt een aantrekkelijke werking. Nog steeds vindt omzetting plaats van akkerbouw naar bloembollenteelt, vooral vanwege de hoge toegevoegde economische waarde. Naar verwachting blijft deze economische factor aanwezig.

Milieu

De milieubelasting vanuit de bollenteelt vormt een bedreiging voor de toekomst. Er zijn in dit verband twee soorten teelt te onderscheiden.

Ten eerste de traditionele monoculturen achter de duingebieden van Noord- en Zuid-Holland. Deze hebben te maken met een hoge ziektedruk en daarom een fors gebruik van bestrijdingsmiddelen. De teelt vindt bovendien plaats op zandgronden die vanwege de open bodemgesteldheid een verhoogde uitspoeling van bestrijdingsmiddelen en mineralen tot gevolg hebben.

Ten tweede zijn er gebieden waar sprake is van gewasrotatie, waardoor er minder ziektedruk bestaat en er minder bestrijdingsmiddelen kunnen worden gebruikt. Het gebruik ligt dan lager dan bijvoorbeeld bij aardappelteelt, maar bijvoorbeeld hoger dan graanbouw.

Dan is er nog de lelieteelt met extreem bestrijdingsmiddelengebruik, die bovendien plaatsvindt op zandgebieden in Drenthe met een drinkwaterfunctie en waar sprake is van een verhoogd risico op uitspoeling naar grondwater door de afwezigheid van oppervlaktewater.

Verontreiniging oppervlakte- en grondwater

Als wordt gekeken naar schadelijke piekconcentraties van bestrijdingsmiddelen in het oppervlaktewater zijn er 2 belangrijke routes van emissie naar het oppervlaktewater:

- emissie vanaf het erf, deze kan belangrijk beperkt worden door zorgvuldig werken;
- toepassing op de percelen (emissie door drift).

Vanuit deze optiek worden bestrijdingsmiddelen bekeken in het Lozingenbesluit en bij toelating van bestrijdingsmiddelen.

Uitspoeling van bestrijdingsmiddelen is in vracht (kg/jr.) veel belangrijker en geeft aanleiding tot een continue achtergrondbelasting voor oppervlaktewater en grondwater. Drift daarentegen is weliswaar in jaarvracht geringer van omvang, maar leidt tot concentratiepieken welke uit ecologisch oogpunt soms belangrijker zijn dan de hoogte van de jaarvracht.

Ten opzichte van een aantal jaren geleden zijn een aantal dingen gedaan, voornamelijk in de toelatingssfeer, die geleid hebben tot een verbetering van de oppervlaktewaterkwaliteit, echter het probleem is niet weg. De MTR normen worden nog steeds overschreden bij een groot deel van de meetpunten (ongeveer 50%), maar dit ligt lager dan voorheen, bovendien zijn er minder meetpunten waar de MTR waarden van meerdere bestrijdingsmiddelen (tegelijkertijd) worden overschreden.

Kaderrichtlijn Water

De normstelling binnen de Kaderrichtlijn zijn nog niet geheel duidelijk, de methodiek al wel. Deze verschilt op enkele onderdelen van de MTR methodiek, maar voor het merendeel van de MTR normen zal er weinig verschil zijn. De toetsing binnen de Kaderrichtlijn verloopt echter anders, er wordt namelijk gekeken naar het jaargemiddelde. Ten opzichte van de 90 percentiele meting (zoals bij de MTR metingen gebruikelijk) levert dit een lagere waarde op bij discontinue emissies zoals in de bollensector. Hiermee wordt de toetsing in het algemeen versoepeld. De huidige normoverschrijding is gekoppeld aan een inspanningsverplichting van de beheerder. Binnen de Kaderrichtlijn zal de beheerder zich aantoonbaar moeten gaan verantwoorden, wat verder gaat dan de inspanningsverplichting.

Vanaf 2007 zal ook het criterium 'oppervlaktewater bestemd voor drinkwaterbereiding' onderdeel gaan uitmaken van de Kaderrichtlijn. Ten aanzien van de Kaderrichtlijn en het drinkwatercriterium is er geen sprake van een jaargemiddelde en zal de toetsing ook minder ruimte bieden.

Technologische vooruitzichten

Het probleem van bestrijdingsmiddelen en ook mineralen betreft (met betrekking tot het oppervlaktewater) eigenlijk in essentie niet meer dan de emissie hiervan naar de omgeving. Tot op heden wordt een ongecontroleerde emissie naar de omgeving (onder andere oppervlaktewater) in de landbouw vaak als min of meer onvermijdelijk beschouwd. Het landbouw onderzoek richt zich pas de laatste jaren op technieken die de emissie beperken zoals emissie-arme toedieningstechnieken, schermen en het invangen van bestrijdingsmiddelen), in plaats van telen tot op het talud van de sloot.

De sleutel (voor de land- en tuinbouw om ook in de toekomst door te kunnen gaan met gebruik van bestrijdingsmiddelen en voor het behoud van een breed pakket aan bestrijdingsmiddelen) ligt bij onderzoek op emissiebeperking om via deze route tijd en ruimte te creëren. (Als er geen emissie is, is de waterbeheerder niet langer geïnteresseerd in hetgeen de teler op zijn perceel aan chemicaliën toepast).

De teeltzone zou zo ingericht dienen te worden (conform industrieterreinen) dat in geval van een calamiteit er nog mogelijkheden zijn om in te grijpen. Het perceel dient hiertoe geïsoleerd te worden zodat ongecontroleerde verspreiding naar de omgeving voorkomen kan worden en er mogelijkheden zijn tot zuiveren.

Het landbouwkundige onderzoek zou zich meer hierop dienen te richten in plaats van op verlaging van kosten en verhogen van de opbrengsten.

Reactie op stellingen

- 1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.*

Niet geheel mee eens. De denkfout is dat wordt aangegrepen bij de gebruikte hoeveelheid in plaats van op de toxicologische eigenschappen van het bestrijdingsmiddel. Dezelfde fout is gemaakt bij het MJPG. In een aantal gevallen heeft de vervanging van een (oud) bestrijdingsmiddel met een hoge dosering (in kg/ha) door een nieuw, potenter middel zelfs geleid tot een verslechtering van de waterkwaliteit! (Het effect van de grotere giftigheid voor waterorganismen werd onvoldoende gecompenseerd door de - in kilogrammen - lagere dosering en dienovereenkomstig lagere emissie.

Het toelatingsbeleid heeft wel geleid tot minder MTR overschrijdingen, maar heeft ook geleid tot een gespannen verhouding met agrarisch Nederland, doordat er binnen vrij korte tijd grote aantallen middelen van de markt verdwenen, waardoor bestrijding van bepaalde ziekten soms niet (goed) meer mogelijk was (langs chemische weg) .

- 2 Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig rechtstreekse druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.*

Neutraal, vanuit de overheid is er wel druk (bloembollenconvenant etc), vanuit marktpartijen minder, vermoedelijk door de vele schakels tussen afnemer en producent. De markt concurreert niet op duurzaamheid van het productieproces. De hoge toegevoegde waarde van gevoelige gewassen, die veel bestrijdingsmiddelen noodzakelijk maken, maakt dat de commerciële toegevoegde waarde wordt afgewenteld op de omgeving. De ontwikkeling van gewassen en rassen zou (meer) gericht moeten zijn op ziekteresistentie en veel minder op schoonheid. (dat geldt ook voor de keuze van telers voor bepaalde rassen).

- 3 *Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Eens, in grote gedeelten komt nooit een toerist.

Organisatie	: PPO (Praktijkonderzoek Plant en Omgeving)/Telen met toekomst
Geïnterviewde	: mevrouw S.A.M. (Stefanie) de Kool
Functie	: sector coördinator bloembollen binnen het project Telen met toekomst (www.telenmettoekomst.nl)

Relatie met bollenteelt

Binnen het project Telen met toekomst is mevrouw de Kool coördinator van de sector bloembollen met daarin 5 groepen van 10 telers die informatie uitwisselen en praktijkonderzoek uitvoeren. Bij dat proces speelt communicatie met belangenpartijen een grote rol.

Datum interview	: 19 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief bollenteelt in Nederland

Economisch

Vanuit haar functie en expertise doet mevrouw de Kool geen uitspraak over de economische vooruitzichten van de bollensector.

Milieu

Uit milieu oogpunt hangt de toekomst samen met de uitwerking van de Europese wetgeving. Als de drinkwaternorm voor al het oppervlaktewater gaat gelden, leidt dit zeker tot drastische maatregelen. In dat geval biedt alleen een gesloten drainage systeem met wellicht zelfs een afgedichte ondergrond en/of substraatteelt nog kansen. Met betrekking tot bemesting kent het grondwater in de duinzandgronden geen probleem met stikstof door de sterke denitrificatie, daarentegen is P uitspoeling naar het grondwater wel een probleem op deze grondsoort.

Er zijn onvoldoende cijfers met betrekking tot een mogelijke verminderde belasting van bestrijdingsmiddelen bij de reizende bollenteelt op kleigronden, dit lijkt wel aannemelijk door de vruchtwisseling met bijvoorbeeld gras. De vruchtwisseling met gras heeft echter ook het nadeel dat er extra stikstof vrijkomt bij het scheuren van het grasland.

Het is niet zeker dat de MTR normen voor bestrijdingsmiddelen haalbaar zijn met het huidige pakket aan innovaties en maatregelen. Het lijkt erop alsof de huidige overschrijdingen een gevolg zijn van puntbelastingen als afspoeling van bekisting, echter er is nog onvoldoende bekend van overige, overblijvende emissieroutes.

De hoge milieubelasting (naar vracht) bij de lelieteelt wordt deels veroorzaakt door het meetellen van het gebruik van minerale oliën als bestrijdingsmiddel. Van minerale oliën is echter geen milieubelasting bekend en aannemelijk is dat wanneer de oliën vervangen worden door bestrijdingsmiddel de vracht wel afneemt, maar de milieubelasting dan zeer waarschijnlijk veel hoger is.

Het slechte imago van de bollenteelt speelt vanuit de milieufederaties, maar vanuit de consument als koper van bloembollen lijkt dit geen enkele rol te spelen.

Praktijknetwerk Telen met Toekomst

Praktijknetwerk Telen met toekomst is het vervolg op Telen met toekomst (Tmt) (1999-2003) en is vooral gericht op verbreding van kennis over duurzame landbouw. Het praktijknetwerk Telen met toekomst organiseert groepen praktijkbedrijven met hun relaties rond de ontwikkeling van meer duurzame productiesystemen (milieutechnisch, ecologisch en economisch) in de plantaardige sectoren. Het netwerk richt zich zowel op de open als gesloten teelten.

Het project loopt van 2004 en heeft in ieder geval 3 veldjaren en afronding in 2007.

Het project speelt een centrale rol in het convenant gewasbescherming door middel van testen en verbeteren van innovaties en communicatie met de grote groep gebruikers. Onder andere is het doel de risico beleving van partijen rondom verminderd bestrijdingsmiddelengebruik te beïnvloeden.

Doel van het Praktijknetwerk Telen met toekomst is het bevorderen van de toepassing van meer duurzame gewasbescherming en bemesting in de brede praktijk.

In de bollenteelt zijn 5 groepen van elk 10 telers betrokken uit de regio's Noordelijk zandgebied, Zuid-Hollands Duinzandgebied, West-Friesland, Flevoland en Noord-Oost Nederland.

DLV Adviesgroep is ook actief in de begeleiding van deze groepen telers.

Door PPO is recentelijk een openbaar rapport uitgegeven met als titel: Best practices gewasbescherming Bloembollenteelt, auteurs Gera van Os en Stefanie de Kool.

Hierin zijn 'Best practices' de belangrijkste geïntegreerde gewasbeschermingsmaatregelen die potentieel een bijdrage kunnen leveren aan de verlaging van de milieubelasting maar die nog niet (breed) in de praktijk zijn verspreid. Het zijn maatregelen waar in de praktijk eerste ervaringen mee zijn of maatregelen die nog in onderzoek zijn. Algemeen gangbare geïntegreerde maatregelen (de maatregelen die door meer dan 20% van de bedrijven al worden toegepast) zijn dus niet opgenomen in de beschrijvingen.

Organisatie	: DLV Adviesgroep
Geïnterviewde	: de heer Niels Kreuk
Functie	: adviseur bollenteelt

Relatie met bollenteelt

Adviseert in de bollensector met betrekking tot gewasbescherming, teeltmaatregelen, innovatie trajecten.

Datum interview	: 7 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief bollenteelt in Nederland

Economisch

De bollenteelt levert een uniek product vanuit unieke omstandigheden, dit is een sterk uitgangspunt. Er zal echter meer aandacht gegeven moeten worden aan vraagontwikkeling (marketing), omdat er nu meer aanbod is dan vraag (ongeveer 5 a 10% bij tulpenbollen) en het rendement van de bollenbedrijven onder druk staat.

Milieu

De milieubelasting vanuit de bollenteelt vormt een bedreiging voor de toekomst. Telers zijn nauwelijks bereid om minder bestrijdingsmiddelen/bemesting in te zetten, omdat het bedrijfsmatige risico als hoog wordt ingeschat ('Meer inzet van middelen is beter, of in elk geval minder risico'). Om de afzet te stimuleren is echter een positief imago van belang, waarbij bollen als een kwalitatief en maatschappelijk verantwoord product worden ervaren. De 'bollenboos-actie' zoals in Drenthe werkt dit imago tegen. De reizende bollenteelt is juist een goed initiatief omdat de kans op bodemziekten kleiner is bij een wisselende teelt. Het lijkt er op dat regelgeving dit soort initiatieven gaat beperken. Projectlocaties zijn om reden van bodemziekten en ziekten die achterblijven in de bodem juist af te raden.

Een groot deel van de telers heeft een korte termijn visie en daarin is het milieuaspect van ondergeschikt belang. Daarbij komt dat ze adviezen over tijdsduur en hoeveelheid van bestrijdingsmiddelengebruik van de fabrikant ophogen met de marge van de handelaar en daar nogmaals hun eigen marge (voor de zekerheid) aan toevoegen. Door onvoldoende kennis en een afweging van economische belangen verloopt dit proces op deze wijze. In andere landbouwsectoren is het economische belang (opbrengst per hectare) minder groot en dus ook het bedrijfsrisico, bovendien is hier meer onderzoek verricht. Er bestaat daarom behoefte aan voorbeeldprojecten en kennisontwikkeling met onomstreden bewijzen. Er zijn ook bedrijven die deze afweging wel maken, en hier is een lager middelgebruik ook duidelijk waarneembaar. Uit onderzoek van onder andere DLV blijkt ook dat het gebruik van meer middelen niet leidt tot een beter bedrijfsresultaat. Mineralen vormen binnen zavel- en kleigronden een oplosbaar probleem, bij zandgronden (ongeveer 50% van het areaal) is het probleem veel groter.

Een aspect waar aandacht wordt gevraagd is de bepaling van de milieubelasting. Doordat er maatregelen zijn genomen om bijvoorbeeld drift te beperken, zou ook in de milieubelasting rekening dienen te worden gehouden met een lager percentage drift. Technologische ontwikkelingen moeten meegenomen worden bij de bepaling van de milieubelasting.

Reactie op stellingen

1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.

Eens. Oorzaak is de conservatieve categorie telers die niet innoveren.

2 Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.

Oneens, Telers ervaren wel druk maar deze weegt deze niet op tegen het ingeschatte bedrijfsrisico. Er is bovendien geen druk op een verminderd gebruik, hier zijn geen regels voor. Met betrekking tot nutriënten is de Minas boekhouding op bedrijfsniveau, waardoor er geschoven kan worden met hoeveelheden.

3 Om het bollentoeisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.

Eens, echter het economische belang van de bollenteelt is groot, afgezien van het toerisme.

Organisatie	: PPO Bollenteelt
Geïnterviewde	: de heer Bert Snoek
Functie	: onderzoeker bedrijfseconomie/bedrijfskunde

Relatie met bollenteelt

De heer Snoek heeft een langjarige onderzoekservaring in de bollenteelt.

Datum interview	: 10 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Het perspectief van de bollenteelt staat onder druk. De opbrengst in relatie tot de kosten is afgenomen en vooral lelietelers hebben het moeilijk. Schaalvergroting is noodzakelijk en mogelijk door onder andere introductie van nettenteelt (voor tulpen), waardoor teelt op minder zandrijke gronden tot de mogelijkheden behoort. Het tulpenaanbod is hierdoor de laatste 6 a 7 jaar verdubbeld. De sector is momenteel zoekende, mogelijkheden worden gezocht in gespecialiseerde, hoogwaardige teelt. Teeltbeheersing is een vak en initiatieven in het buitenland (onder andere Frankrijk, in verband met seizoensvervroeging en Polen) zijn initiatieven van Nederlandse telers.

Bestrijdingsmiddelen

Het gebruik van bestrijdingsmiddelen is afgenomen van gemiddeld 125 kg/ werkbare stof eind jaren tachtig ha naar ongeveer 15 a 20 kg/ha nu. Vooral het gebruik van grondontsmettingsmiddelen is afgenomen en met ingang van 2001 mag grondontsmetting slechts eens in de 5 jaar plaatsvinden. Een van de gevolgen van dit beleid is de reizende of zwervende teelt, waarbij land tijdelijk wordt gehuurd om bollen te telen. De milieueffecten van bolontsmettingsmiddelen ontstaan voornamelijk door onzorgvuldig gedrag als het vroegtijdig uitrijden en het niet voldoen aan bepaalde inrichtingseisen als een vloeistofdichte vloer. Naar verwachting zijn de telers voldoende op de hoogte van milieubewust spuiten doordat zij genoodzaakt zijn een spuitlicentie te halen. Er zijn ook lage doseringssystemen geïntroduceerd. De bulk van de huidige bestrijdingsmiddelen bestaat uit fungiciden en herbiciden. Herbiciden zijn aanvullend nodig omdat grondontsmettingsmiddelen ook onkruid bestrijden. Meer en meer herbiciden belanden echter op de verboden lijst, waarbij toelating van nieuwe middelen nauwelijks plaatsvindt. Mechanische onkruidbestrijding als alternatief is arbeidsintensief en dus duur. De meest schadelijke bestrijdingsmiddelen zijn de insecticiden. Biologische teelt omvat minder dan 1 promille van de totale teelt en kost teveel. Bij een hoge verkoopprijs is er nauwelijks vraag uit de markt. Er is veel onderzoek op het gebied van biologische teelt gedaan, maar er is nauwelijks sprake van toepassing.

Mineralen

De bollenteelt helpt de veesector van hun mest af. Fosfaat is aanwezig in organische mest, terwijl hoog gebruik hiervan voor de bollenteelt niet strikt noodzakelijk is. Het probleem met stikstof is dat voorjaarsbloeiers stikstof nodig hebben terwijl de mineralisatie nog nauwelijks op gang is gekomen.

De gebruikte zandgrond houdt slecht mineralen slecht vast, hierdoor zijn de MINAS-normen voor de bollensector moeilijk haalbaar. De EU normen zijn nog strikter.

Nieuwe ontwikkelingen op dit gebied zijn fertigatie en druppelirrigatie.

Grondgebruik

Winderosie van de kale grond door verstuiven wordt tegengegaan door bedekking met papiercellulose, is niet echt een probleem.

Bij gebruik van alternatieve gronden als in de nieuwe polders vindt grondomkering plaats, hier is niet iedereen enthousiast over.

Het is evident dat door grondontsmetting de biodiversiteit in de grond sterk vermindert.

Waterverbruik

Het grondwaterniveau in de traditionele bollenstreek is hoog, waardoor er weinig hoeft te worden beregend. Hierdoor kan men alleen in deze streken hyacinten telen, deze mogen namelijk niet beregend worden. In streken waar de grondwaterstand lager is, moet meer worden beregend (onder andere Drenthe).

Energieverbruik

Het energieverbruik in de sector wordt vooral bepaald door de verwerking en opslag in de schuur en het 'trekken' van de bollen in de broeierij. In de schuur vindt het drogen plaats en opslag bij ongeveer 5 graden Celsius. De broeierij vindt voor 60% plaats in Nederland, ongeveer 30% wordt in het buitenland gebroeid.

Daarnaast is er het brandstofverbruik van de trekker van ongeveer 20 l diesel/uur.

Reactie op stellingen

- 1 Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.*

Oneens, er is een grote inspanning geleverd, de uitspoeling van middelen is belangrijk verminderd. Dit geldt ook voor stikstof. Bij metingen in het water worden de effecten echter nog niet gemeten. Theoretisch worden veel minder bestrijdingsmiddelen gebruikt. Er zijn echter nog emissies door verkeerd gebruik, hierdoor kijkt men met een scheve blik onderling in de sector naar elkaar.

- 2 *Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig rechtstreekse druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.*

Eens. Overheid moet regels stellen en handhaven, echter niet te ingewikkeld zoals bij MINAS.

- 3 *Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Neutraal. In de Bollenstreek zit men nu echt op een minimum, hooguit zou 1/3 ingeleverd kunnen worden.

A.6 Gespreksverslagen Gezondheid

Organisatie	: GGD Kop van Noord-Holland
Geïnterviewde	: mevrouw J.E. (Bettina) de Leeuw den Bouter
Functie	: epidemioloog

Relatie met bollenteelt

Als epidemioloog betrokken bij gezondheidsonderzoeken en vertegenwoordiger van de GGD bij de acties van Houdt Zijpe Leefbaar welke een verhoogd ziektebeeld suggereert bij omwonenden van bollentelers.

Datum interview	: 12 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Achtergrond

De kop van Noord-Holland herbergt een behoorlijk aantal bollenvelden. De bollenvelden zijn vooral geconcentreerd in de gemeenten Zijpe, Anna Paulowna en de Wieringermeer.

Houdt Zijpe Leefbaar is al zo'n vijf jaar actief om aan te tonen dat de bewoners rondom de bollenteelt een slechtere gezondheid zouden hebben. Hierbij hebben zij medewerking gekregen van Tweedekamer lid Meijer en later de heer Mastwijk. De heren Meijer en Mastwijk hebben aangegeven dat zij als bemiddelaar willen fungeren tussen Houdt Zijpe Leefbaar en de bollenteelt. Uit onderzoek van TNO en in overleg en samenwerking met VROM, RIVM, GGD en de Biologiewinkel Utrecht is vervolgens geconstateerd dat er geen reden is om aan te nemen dat er sprake is van een verhoogd omwonenden risico. Door de Biologiewinkel zijn in het huisstof van omwonenden wel sporen van bestrijdingsmiddelen aangetroffen.

Gezondheidsonderzoek

Elke 4 à 5 jaar vindt vanuit de GGD een gezondheidsonderzoek plaats onder bewoners van de 9 gemeenten in de regio. Hierbij wordt geen significante afwijking gevonden van de 'bollengemeenten' ten opzichte van reguliere gemeenten. In 2002 zijn er op verzoek van de gemeente Zijpe extra vragen met betrekking tot longaandoeningen opgenomen in het gezondheidsonderzoek. Ook de uitkomsten hiervan duiden niet op een meer ongezonde situatie. Ook de sterftcijfers geven geen indicatie van een verhoogd risico.

Als er vanuit de regio een indicatie is dat er een verhoogd gezondheidsrisico is als gevolg van milieuverontreiniging wordt dit onderzocht door de GGD. Er zijn binnen de GGD Kop van Noord-Holland geen gevallen bekend met een relatie met milieubelasting vanuit de bollenteelt.

Recente Ontwikkelingen

Voor de GGD en andere officiële instanties is er momenteel geen reden om actie te ondernemen. Een recent verschenen rapport van de Gezondheidsraad (Bestrijdingsmiddelen in voedsel: beoordeling van het risico voor kinderen, 7 juni 2004) is volgens Houdt Zijpe Leefbaar aanleiding voor nader onderzoek. De GGD deelt dit standpunt vooralsnog niet.

Organisatie	: TNO-MEP
Geïnterviewde	: de heer J.H. (Jan) Duyzer
Functie	: de heer Duyzer is milieuchemicus en onder andere expert op het gebied van de verspreiding van luchtverontreiniging

Relatie met bollenteelt

Projectleider Oriënterende studie naar het gezondheidkundige risico voor aanwonenden van bollen velden waarop bestrijdingsmiddelen worden toegepast (2004).

Datum interview	: 3 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Zijn mening over de perspectieven van de bollensector heeft volgens hem beperkte betekenis, als niet direct betrokkene/expert. Wel observeert hij dat de bollenteelt, net als de andere landbouw sectoren, de druk op het ruimte gebruik ondervindt. De druk wordt vergroot door het gebruik van giftige stoffen. Het laatste aspect wellicht niet eens zozeer vanuit het daadwerkelijke risico als wel vanuit de angst/het imago bij de burger (vergelijk kernenergie). Kansen blijven uiteraard liggen bij de economische toegevoegde waarde als export product.

Gezondheidsrisico's

Het boven aangehaalde project richt zich op de risico's voor omwonenden bij inademing van bestrijdingsmiddelen door drift en emissie (verdamping). Bij bepaling van de gezondheidseffecten is er gebruik gemaakt van schattingen van het bestrijdingsmiddelengebruik, de emissie naar de lucht, de verspreiding en het effect. Met behulp van een model is uiteindelijk geconcludeerd dat er naar verwachting geen negatieve gevolgen voor de gezondheid van omwonenden zijn te verwachten als gevolg van blootstelling via de lucht.

Het cumulatieve gezondheidseffect van bestrijdingsmiddelen is onbekend en ook de werkelijke emissie van bestrijdingsmiddelen kent een behoorlijke onzekerheid. Wat betreft de toekomst nemen de adviesdoseringen van bestrijdingsmiddelen door de brancheorganisatie af.

Regelgeving

Er is momenteel geen wetgeving ter bescherming van omwonenden voor gezondheidsrisico's. Deze is wel in ontwikkeling vanuit de EU ('by-standers'). Telers worden via Arbo wetgeving beschermd tegen mogelijke gezondheidsrisico's. Een mogelijk risico zou uit kunnen gaan van verontreinigd huisstof (zowel bij teler als omwonende).

Milieueffecten

De invloed van bestrijdingsmiddelen op flora en fauna is landelijk onderzocht en via oppervlaktewater en binnen natuurgebieden kan er sprake zijn van enig effect. Lokale effecten, dicht bij de bron, zijn eerder te verwachten.

Modellen voor de verspreiding van bestrijdingsmiddelen in een landelijk netwerk (18 meetstations) zijn in een eerder stadium door TNO getoetst. Hieruit blijkt dat voor een aantal stoffen de modellen goed voldoen. Voor andere stoffen voldoen de modellen veel minder goed.

Organisatie	: Stigas
Geïnterviewde	: Marcel van Diepen
Functie	: arbo adviseur

Relatie met bollenteelt

De heer Van Diepen is Arbo adviseur binnen de bollensector en is zelf in de sector werkzaam geweest.

Datum interview	: 8 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Toekomstperspectief

De sector heeft het nu zwaar, maar zal door de combinatie van vereiste vakmanschap, klimatologische en bodemspecifieke randvoorwaarden blijven bestaan. Kleinere telers (die het gangbare assortiment telen) zullen het moeilijk krijgen en er zal een bewustwording dienen plaats te vinden in capaciteitsgroei (80% van de teelt zou nu plaatsvinden beneden kostenniveau). Er worden nog steeds investeringen gedaan en blijkbaar is er vertrouwen in de toekomst.

Arbeidsomstandigheden

Een inventarisatie van arbeidsomstandigheden in het verleden gaf aan dat de arbeidsomstandigheden redelijk tot goed zijn in relatie tot de specifieke aandachtsgedebieden stof, lawaai en gevaarlijke stoffen. De sector is tot op heden enorm inventief ten aanzien van met name mechanisatie waardoor tilbelasting en gevaren sterk verminderd worden.

Bollentelers kennen de verplichting tot het opstellen van een RIE (Risico Inventarisatie en Evaluatie) en een evaluatie hiervan met als vervolg een plan van aanpak. Stigas stelt de sectorspecifieke lijsten op, voert de evaluatie uit en geeft adviezen. De werkzaamheden van de arbo adviseur zijn preventief.

De arbeidsinspectie (ministerie van sociale zaken) ziet uiteindelijk toe op het naleven van de voorschriften en kan boetes uitschrijven.

De sector kent geen specifieke misstanden en wijkt in haar gedrag niet af van andere sectoren.

Milieubelasting

Door middel van registratie zijn veel bedrijven bewust bezig met bestrijdingsmiddelen. Bedrijven op zandgronden kennen wel specifieke problemen met grondontsmetting (om aaltjes te voorkomen) en meststoffen. Groei in West-Friesland door de reizende bollenkraam is aantrekkelijk omdat door het eens in de 5 jaar telen van bollen op gescheurd grasland er een minimale ziektedruk is, waardoor er minder bestrijdingsmiddelen nodig zijn en door de samenstelling van de zavel/kleigrond ook minder meststoffen uitspoelen. Hier ligt voor de tulpenteelt de toekomst.

Reactie op stellingen

- 1 *Al tientallen jaren worden er experimenten uitgevoerd om de milieudruk van de bollenteelt te verlagen, met name door de hoeveelheid gebruikte bestrijdingsmiddelen te verkleinen. Het effect daarvan op de bulk van de bollenteelt is gering.*

Oneens. De cijfers wijzen anders uit en de sector doet hard zijn best.

- 2 *Deze traagheid is het gevolg van het feit dat de bollentelers weinig druk ervaren (van markt, omwonenden of overheid) om de milieudruk drastisch te verlagen. Pas als de overheid strenge regels stelt en handhaaft zal de innovatie op dit punt echt z'n beslag krijgen.*

Oneens, hoewel strenge regelgeving/registratieplicht wel kan helpen echter het dient wel positief gebracht te worden en de goeden moeten niet onder de kwaden lijden. Verder is onderzoek naar resistente rassen en andere teelttechnieken (zoals gebruik van minerale oliën als bestrijdingsmiddel) om de ziektedruk te verminderen gewenst.

- 3 *Om het bollentoeisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Oneens, moet meer zijn, zelfs halveren lijkt me niet wenselijk. Wel zou er meer aandacht mogen zijn door bijvoorbeeld langer te wachten met het kopen van de tulpen.

De teneur bij telers is dat ze moe zijn van alle regels/instanties en bemoeienis van buitenstaanders, waardoor ze het gevoel hebben minder baas te zijn op hun eigen bedrijf. Aan de andere kant zien ze dat ze meer manager worden en in die zin de inbreng van de arbodienst waarderen, omdat die hen ook bewustmaakt van deze rol naar hun werknemers toe.

A.7 Gespreksverslag Handhaving

Organisatie	: AID (Algemene Inspectie Dienst
Geïnterviewde	: dhr C.J.A.M. (Stan) van der Meijs en dhr Gutter

Relatie met bollenteelt

De heer Van der Meijs is Controle Adviseur Plant en is als zodanig betrokken bij controle op naleving van de Bestrijdingsmiddelenwet. De heer Gutter is Controle Vakspecialist en deskundige op het gebied van bloembollen

Datum interview	: 14 juli 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Taakstelling controle op kleinverpakte bloembollen

De AID fungeert als juridisch vangnet bij controles van de Planziektenkundige Dienst en de Bloembollenkeuringsdienst (BKD). Onderwerpen van controle zijn soortechtheid en groeikracht- en bloeikracht. Bij deze controle spelen economische belangen een niet te onderschatten rol, voor zowel producent, handelaar en consument.

De AID is nog primair uitvoerende en verantwoordelijk voor de controle op kleinverpakte bloembollen bij exporteurs en 'pakbedrijven' Om te controleren of de afgebeelde inhoud in overeenstemming is met het daadwerkelijke product, worden bollen opgekweekt en bij afwijkingen verbaliserend opgetreden naar degene die de partij tijdens de monsternamen in voorraad of voorhanden had en/of degene die opdracht heeft gegeven voor de remplacering. Het blijkt jaarlijks dat er veel misstanden bij de kleinverpakte bloembollen worden vastgesteld. Op dit moment zijn er bewegingen om de verantwoordelijkheid voor de zorgpunten van deze controle bij de sector zelf te leggen.

Taakstelling bestrijdingsmiddelenwet

De AID controleert steekproefsgewijs de naleving van de bestrijdingsmiddelenwet. Hierbij wordt gecontroleerd of:

- het bestrijdingsmiddel is toegelaten voor gebruik voor het specifieke teelt/gewas;
- het bestrijdingsmiddel correct wordt opgeslagen en bewaard;
- de teler in het bezit is van een geldige vergunning gewasbescherming (spuitlicentie).

Het AID heeft geen specifieke verslaglegging van naleving van de bestrijdingsmiddelenwet in de bollensector.

Een voorbeeldresultaat van een recente controle is onder weergegeven in een persbericht:

In de week van 10 t/m 14 mei 2004 heeft de Algemene Inspectiedienst samen met de Politie Zuid-Holland-Zuid Unit Milieu, diverse overtredingen geconstateerd bij controles van de Bestrijdingsmiddelenwet. De in totaal 80 controles vonden plaats bij akkerbouwers in de Hoeksche Waard, het eiland Dordt en in de Alblasserwaard.

Het betroffen controles op de toepassing en de bewaring van bestrijdingsmiddelen en controles in het kader van het Lozingenbesluit. Tevens werden er - vanwege de goede weersomstandigheden - controles uitgevoerd bij akkerbouwers die hun gewassen aan het bespuiten waren met gewasbeschermingsmiddelen. De controles vonden zowel overdag als in de avond plaats.

In 15 gevallen werd er proces-verbaal opgemaakt. Het ging hierbij voornamelijk om overtredingen van het bespuiten van slootkanten met onkruidverdelgers. Ook werd er een proces verbaal opgemaakt tegen een plantsoendienst die spuitapparatuur gevuld met bestrijdingsmiddelen onbeheerd had achtergelaten in een openbaar plantsoen.

Verder betroffen het bekeuringen voor het in voorraad hebben van verboden bestrijdingsmiddelen en het niet bezitten van een geldige spuitlicentie.

Persbericht d.d. 18 mei 2004

A.8 Gespreksverslagen Toerisme

Organisatie	: ANWB
Geïnterviewde	: Ko Drooger
Functie	: regioconsulent Regio West (Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht)

Relatie met bollenteelt

Als belangenbehartiger vanuit de consument maakt de heer Drooger zich sterk voor een aantrekkelijke woon- en recreatie-omgeving en voor interessant toerisme. Hij is daarin actief betrokken bij ruimtelijke processen als het provinciale overleg Groene Ruimte.

Datum interview	: 24 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Het perspectief van de bollenteelt in de Randstad is beperkt door ruimtegebrek en de hoge grondprijs. De Randstad biedt ruimte voor een beperkt bollenareaal waar kennis- en technologie-ontwikkeling kan plaatsvinden en er voldoende bollenvelden zijn voor toerisme. Nederland dient in de bollenstreek technologisch, milieukundig en kwalitatief voorop te lopen, waardoor het ook een meerwaarde kan hebben voor het toerisme. De bulk van de bollenproductie zou dan elders in Nederland of in het buitenland plaats kunnen vinden.

Toerisme

Bollentoeerisme is een belangrijk nationaal product en dient dit te blijven, hierbij moet wel meegegaan worden in de marktvraag naar vernieuwende toeristische producten. Op die manier wordt herhalingsbezoek en een goede naam in het buitenland bevorderd. Een combinatie met andere attracties als cultuurhistorie, steden, andere landbouw en vaartoerisme is van belang. Het lijkt erop dat binnenlandse toeristen wat anders willen en dat de marketing en reclame beter kan. Vroeger was het uitkomen van de eerste bollen aanleiding voor een rit naar de bollenstreek, waarna huiswaarts werd gekeerd met een bloemenkrans op de motorkap. De concurrentie van andere attracties en buitenland (goedkope vliegtreinen) is sindsdien natuurlijk sterk toegenomen.

Marketing en communicatie zijn van belang en zou via de ANWB Kampioen en/of de ANWB website geïntensiveerd kunnen worden. Andere initiatieven zouden een ANWB Bollenfietsroute en/of autoroute kunnen zijn, analoog aan bijvoorbeeld een al bestaande bloesemroute. De ANWB zou op deze manier graag mensen uit de streek willen betrekken in recreatiemogelijkheden dicht bij huis.

Het milieu is gedurende de laatste jaren vanuit de consument meer op de achtergrond geraakt.

Reactie op stelling

- 3 Om het bollentoeerisme overeind te houden kan worden volstaan met 10% van het huidige areaal.*

Eens met de stelling, de bulk van de bollenproductie zou dan buiten de bollenstreek plaats kunnen vinden. De overblijvende 10% in de bollenstreek zou dan hoogwaardig, innovatief en zo mogelijk milieuvriendelijk dienen te zijn.

Organisatie	: ZHB Toeristisch Advies
Geïnterviewde	: Ingrid Velt
Functie	: projectmanager

Relatie met bollenteelt

Mevrouw Velt is langjarig projectmanager/adviseur bij het ZHBT en daar onder andere actief betrokken bij het ontwikkelen/structureren van het bollentoeisme (onder andere Startanalyse Bloemen & Bollen: Kleur bekennen Actieplan Toerisme 2001-2005 en Monitor Speerpunt Bloemen & Bollen).

Datum interview	: 4 mei 2004
Verslag	: Ronald Schillemans

Perspectieven, knelpunten en kansen

Het perspectief van de bollenteelt in Zuid-Holland is vooral afhankelijk van wat de regio zelf wil en doet. Knelpunt is uiteraard de druk op de open ruimte vanuit andere sectoren. Op gebied van toerisme is het beperkte seizoen en het oubollige imago een knelpunt. Er zijn diverse initiatieven en samenwerkingsverbanden, echter met weinig aantoonbaar resultaat. De Keukenhof vormt hierop een positieve uitzondering. De samenhang tussen een bloeiend bollentoeisme en een gezonde bollensector, wordt in haar ogen nog wel eens onderschat.

Toerisme

Zowel het dagtoerisme als het verblijfstoerisme in de Duin- en Bollenstreek neemt af. Dit heeft onder andere te maken met het oubollige imago van het bollentoeisme. Een extern bureau heeft daarom voorstellen gedaan om de corso's te innoveren. In augustus zal het eerste corso 'nieuwe stijl' plaatsvinden.

In het toeristisch beleid van de Provincie Zuid-Holland is het thema Bloemen & Bollen een van de drie geselecteerde speerpunten naast Kust en Cultuur. Ondanks dat er een Samenwerkingsorgaan Duin- en Bollenstreek en een Platform actief is en er enthousiasme is voor verandering, vindt er op toeristisch gebied nauwelijks innovatie plaats.

Openstelling van bedrijven voor toeristen, zoals in de melkveesector, vindt nauwelijks plaats. Een reden zou kunnen zijn de geringe financiële drijfveer van de bollenteler.

Keukenhof

De Keukenhof is behoorlijk innovatief en wil museum de Zwarte Tulp en Panorama Tulpland opnemen in het terrein. Verder gaan zij meer aandacht geven aan congressen en exposities. Een eerder initiatief met seizoensverlenging (De Zomerhof) is vanwege onvoldoende inkomsten afgesloten. Toch blijft de Keukenhof bezig te onderzoeken welke mogelijkheden (technisch en economisch) er zijn om een langer bezoekersseizoen te creëren.

Milieu

De sector zou gebaat zijn bij een milieuvriendelijk imago. Als, in het bijzonder de Duitse, toerist weet krijgt van de schadelijke impact van de bollenteelt, vreest zij een verdere afname van het bollentoerisme en wellicht ook van de bollenverkoop.

Organisatie	: VVV Holland Rijnland
Geïnterviewde	: de heer M. (Marcel) Smeets
Functie	: directeur

Relatie met bollenteelt

De VVV regio vestiging Holland Rijnland organiseert en faciliteert het toerisme onder andere a.g.v. de bollenteelt in de regio.

Datum interview	: 3 mei 2004
Verslag	: Ingeborg de Keizer

Historie en inspiratie

De bollensector is vanuit historisch oogpunt erg belangrijk voor de regio's Duin- en Bollenstreek en de Leidse regio.

Vooraf in deze tijd van het jaar (april/mei) zijn de bloeiende bollenvelden een bron van inspiratie voor een ieder, evenals vroeger voor Mondriaan het geval was.

Eigen identiteit

De bollensector zorgt voor een eigen identiteit, zowel voor in de regio als voor Nederland. Dit is in de ogen van de heer Smeets zeer belangrijk, zowel voor de export van de bollen als het toerisme, in een tijd waarin steeds meer in Europese termen wordt gedacht en gewerkt.

Toerisme: effect in buitenland

De bollensector is van groot belang voor de toerismesector. Het seizoen komt door de bloeiende bollenvelden zelfs eerder op gang dan in de rest van Nederland.

Het gebied fungeert voor het buitenland als 'landmark' van de regio en van Nederland. Met name deze effecten in het buitenland zijn zeer belangrijk voor de bollensector in Nederland.

De Keukenhof en de bloeiende bollenvelden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en tot ver in het buitenland bekend (in landen als Thailand en China hangen posters van deze regio). Sterker nog, voor een groot aantal mensen is het een must om hier geweest te zijn. Doorgaans wordt in een dagtocht of een meerdaags verblijf de Keukenhof gecombineerd met een rit door de bollenvelden.

Dit buitenlandse toerisme zorgt niet alleen voor de bestedingen in bijvoorbeeld de Keukenhof zelf, ook voor de horeca (in brede zin) zijn deze toeristen belangrijk. Daarnaast bestaan hierdoor indirecte economische effecten, bijvoorbeeld een toename van de werkgelegenheid bij toeleverende bedrijven.

In februari 2004 is een onderzoek afgerond waarin dit soort effecten is gekwantificeerd: *Bestedingen van de recreatieve verblijfs-gast in Holland Rijnland in 2002, VVV Holland Rijnland, 20 februari 2004*. Dit eindrapport is ter beschikking gesteld.

Aan de ene kant is het een nadeel dat de bloeitijd van de bollen relatief kort is: in de rest van het jaar zijn de velden kaal en zanderig. Aan de andere kant trekt de regio juist hierdoor veel toeristen in korte tijd. Het aantal toeristen per maand zou niet hetzelfde zijn als de attracties het gehele jaar door bezocht zouden kunnen worden.

Milieu

De VVV wil op een positieve manier over de milieukant van de bollensector communiceren. Dit is een belangrijk punt als het gaat om toerisme. Dit geldt dan vooral als 'pre': tot nu toe hebben milieu aspecten geen knelpunt gevormd in het kader van het bollentoeerisme.

Essentieel is om de zaken binnen de sector goed op orde te hebben en te houden, zodat negatieve publiciteit uit blijft. Een schrikbarend artikel zoals jaren geleden op de voorpagina van Der Spiegel (artikel over Frau Antje met een joint en een waterige tomaat) kan de sector veel schade toebrengen.

De heer Smeets weet dat de milieuaspecten de aandacht van de sector hebben. De precieze stand van zaken is onbekend.

Ontwikkelingen: kansen en knelpunten

Kans: verlengen verblijfsduur toeristen

Op dit moment wordt gezocht naar mogelijkheden om de verblijfsduur van de (buitenlandse) bloembollentoeerist te verlengen door koppelingen te maken met andere evenementen waarbij bloemen centraal staan. Hierdoor heeft de regio nog meer profijt van de korte periode waarin de bollen bloeien en dus toeristen trekken.

Kans: investeren in bestaande evenementen

De heer Smeets ziet vooral kansen in het versterken van bestaande *evenementen*, bijvoorbeeld het Bloemencorso van de bollenstreek, Mooiste file van Nederland en het Rijnsburgs corso, en bestaande *attracties*: Keukenhof, panorama Tulipland en Holland Tulippark. Deze hebben zich al bewezen. Hiermee blijft het mogelijk te genieten van het cultuur historisch erfgoed.

Op het vlak van innovatieve investeringen worden kansen gezien in een toeristische bewegwijzering voor de regio en een fietsenknoppuntsysteem.

Om deze kansen te verzilveren is ver(der)gaande samenwerking nodig, bijvoorbeeld door fusies van gemeenten.

Knelpunt: bebouwing

Grootste knelpunt was en is de kans op bebouwing. Voorbeeld: door de geluidscontouren rondom Schiphol mag binnen een bepaalde straal geen woningbouw plaatsvinden. Hierdoor wordt de druk op de ruimte elders, bijvoorbeeld in de bollenstreek, groter.

Met de nieuw verschenen nota van het ministerie is dit gevaar vooralsnog (weer) afgewend. In de ogen van de heer Smeets is de bollensector voor de regio van essentieel belang, zowel vanuit economisch als cultuurhistorisch oogpunt (eigen identiteit).

B Taak en samenstelling Stuurgroep Technology Assessment

Het werk van de Stuurgroep Technology Assessment draagt bij aan het kennisbeleid van het Ministerie van LNV door:

- 1 Verkenning van gevolgen van technologische ontwikkelingen en afwegingen van alternatieven en/of.
- 2 Het verkennen van mogelijke technologische bijdragen aan de oplossing van maatschappelijke problemen relevant voor het LNV-beleidsterrein en/of.
- 3 Het onderkennen en expliciteren van normen en waarden die in het geding kunnen zijn bij bepaalde ontwikkelingen alsook verschillen daarin tussen verschillende groeperingen in de samenleving.

De volgende personen maken op persoonlijke titel deel uit van de stuurgroep:

- de heer Drs. W.J. van der Weijden, voorzitter (Stichting Centrum voor Landbouw en Milieu);
- de heer Prof. Dr. M.J.J.A.A. Korthals (Toegepaste Filosofie, Wageningen Universiteit);
- mevrouw Dr. Ir. L. Sterrenberg (Rathenau Instituut);
- mevrouw G. Roebeling (WEMOS);
- de heer Prof. Dr. Ir. J.L.A. Jansen (Emeritus hoogleraar Milieutechniek TU Delft);
- de heer P. Blom, penningmeester (Triodos Bank);
- de heer Dr. Ir. J.C.P. Broekhoff (voormalig hoofd R&D bij Unilever);
- de heer E.J. Aalpoel (melkveehouder).

B.1 Adresgegevens

Stuurgroep Technology Assessment
t.a.v. Carin Rougoor
p/a CLM
Postbus 62
4100 AB Culemborg
tel: 0345-470769
e-mail: crougoor@clm.nl
internet: www.minInv.nl/thema/kennis/ta